

Het Schakelbewijs

Vakcode: 2122RE_JR4

Toetsing van:

Onderzoeksrapport

Aantal woorden: 15.101

'Onderzoek naar de feiten en omstandigheden die voor de rechter doorslaggevend zijn bij de toepassing van de schakelbewijsconstructie.'

Hogeschool Leiden

Nakomi Houtman-1099252

Opdrachtgever:

Narecht Advocaten

Opleiding HBO-Rechten

Naam begeleidend docent:

Natascha Scholten

Inleverdatum:

15 juni 2022

Reguliere kans

Collegejaar 2021-2022

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie "Het Schakelbewijs". Het onderzoeksonderwerp heb ik met begeleiding van meneer Kok uitgewerkt in een Plan van Aanpak. Mijn afstudeerbegeleider, Mevrouw Scholten, heeft mij daarnaast enorm geholpen tijdens het opstellen van mijn verantwoordingsverslag. Hierbij wil ik jullie bedanken voor jullie hulp.

Verder wil ik Narecht Advocaten bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen bij het uitvoeren van het onderzoek. Als laatste wil ik mijn familie en vrienden bedanken voor de morele steun tijdens alle stressvolle periodes gedurende het opstellen van de scriptie.

Ik wens elke lezer veel leesplezier.

Nakomi Houtman

Scheveningen, juni 2022

Samenvatting

Het begrip schakelbewijs vindt zijn grondslag in de jurisprudentie. Onder schakelbewijs wordt een bewijsvoering verstaan, waarbij de uit één of meer bewijsmiddelen blijkende omstandigheid dat verdachte bij één of meer andere feiten betrokken was, mede redengevend wordt geacht voor de bewezenverklaring van een feit. Het schakelbewijs kan onderverdeeld worden in twee vormen. Bij de eerste vorm wordt een bewezenverklaard feit gebruikt voor het bewijzen van een ander feit. Bij de tweede vorm is er geen sprake van een bewezenverklaring met betrekking tot een bepaald feit. De rechter gebruikt in deze gevallen één specifiek bewijsmiddel waaruit blijkt dat de verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan dat feit, voor het bewijzen van een ander feit.

De zaak van Lucia de Berk heeft veel vragen in het leven geroepen betreffende het schakelbewijs en de toepassing daarvan. Voornoemde zaak heeft betrekking op een verpleegster die werd verdacht van het plegen van dertien moorden en vijf pogingen tot moord. Hoewel de rechtbank slechts tot een bewezenverklaring van twee feiten kwam, namelijk één moord en een poging tot moord, kreeg Lucia de Berk op 24 maart 2003 een levenslange gevangenisstraf opgelegd. Het bewijs van voornoemde twee feiten zijn als het ware overgenomen voor de bewezenverklaring van de overige feiten. De overname van deze feiten is door de rechtbank gebaseerd op essentiële overeenkomsten in de manier waarop de incidenten plaatsvonden.

Zeven jaar, en een aantal rechtszaken later, op 14 april 2010, werd er door het Hof Arnhem beoordeeld dat er onvoldoende bewijs was om tot een veroordeling te komen. De reden hiervoor was dat het hoofdbewijs niet langer bruikbaar bleek te zijn. Volgens het Hof was er geen bewijs dat de patiënten door een misdrijf om het leven zijn gekomen.

De zaak van Lucia de Berk heeft laten zien dat het gebruik van schakelconstructies in verband met de waarheidsvinding soms problematisch kan zijn. Narecht Advocaten acht het van belang om te weten hoe het schakelbewijs toegepast dient te worden. Vooral nu, omdat de advocaten een zaak betreffende schakelbewijs aan het behandelen zijn. Het doel van dit onderzoek is dus Narecht Advocaten te adviseren over de toepassing van de schakelbewijsconstructie.

De centrale vraag van dit onderzoek luidt als volgt: Welk advies kan, middels de wetanalyse, literatuuronderzoek en jurisprudentieonderzoek, aan Narecht Advocaten worden gegeven betreffende de feiten en omstandigheden die voor de rechter doorslaggevend zijn bij de toepassing van de schakelbewijsconstructie?

De wet- en regelgeving betreffende het strafrechtelijk bewijsrecht en het schakelbewijs komen in het theoretisch- en juridisch kader aan bod. Er kan hieruit afgeleid worden dat het schakelbewijs als tweede bewijsgrond geldt ten aanzien van de bewijsminimumregels. Wel is het onduidelijk welk onderdeel van de bewezenverklaring wordt gedekt door het feit dat verdachte bij een ander soortgelijk feit was betrokken. Aangezien de redengevende kracht van het schakelbewijs niet al te groot is, dient er verstandig daarmee omgegaan te worden. De redengevendheid van het bewijs is namelijk van belang voor de toepassing van schakelbewijs. Voor de toepassing van schakelbewijs dient de modus operandi en betrokkenheid van verdachte voldoende redengevend te zijn.

Bij het praktijkonderzoek vindt er een analyse van 33 uitspraken plaats. De doorslaggevende factoren bij de toepassing en afwijzing van de twee vormen van schakelbewijs worden daarbij onderzocht. Uit literatuuronderzoek is gebleken dat het schakelbewijs op grond van een soortgelijke modus operandi en 'punten van een ander type' wordt toegewezen. Dit geldt voor beide vormen van schakelbewijs. De punten van een ander type zijn: het signalement van de dader, de periode, plaats en de kenmerken van het slachtoffer. Dit werd ook bevestigd in het jurisprudentieonderzoek. Uit het jurisprudentieonderzoek is daarnaast ook gebleken dat de aangiften van aangevers ook een belangrijke factor vervullen bij de toepassing van de tweede variant van het schakelbewijs.

De advocaten worden in het laatste hoofdstuk geadviseerd om de verschillen in de modus operandi aan te kaarten. Indien dit niet mogelijk is, wordt er geadviseerd om de modus operandi te generaliseren. De advocaten kunnen ook baat hebben bij het generaliseren van de overige overeenkomsten. Bij de tweede vorm van het schakelbewijs geldt daarnaast dat de advocaten de betrouwbaarheid van de aangiften in twijfel dienen te trekken.

Afkortingen

Art.	Artikel
CEAS	Commissie Evaluatie Afgesloten Zaken
ECLI	European Case Law Identifier
EVRM	Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens
EHRM	Europese Hof voor de Rechten van de Mens
Sv	Wetboek van Strafvordering

Inhoud

Samenvatting	3
Afkortingen	5
Hoofdstuk 1 Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.1.1. Probleemanalyse.....	8
1.1.2 Afbakening	10
1.2 Doelstelling	10
1.4. Deelvragen	11
1.5 Leeswijzer	15
Hoofdstuk 2 Juridisch kader	16
2.1 Wet- en regelgeving omtrent het strafrechtelijk bewijsrecht	16
2.1.1 De bewijsvraag	16
2.1.2 Bewijsmiddelen.....	17
2.1.3 Bewijsminimumregels	20
2.1.4 Rechterlijke overtuiging	22
2.1.5 Schakelbewijs	22
2.1.6 Toelaatbaarheid schakelbewijs	23
2.1.7 Bronnen schakelbewijs.....	25
2.1.8 Standpunt Europees Hof voor de Rechten van de mens	26
2.1.9 Tussenconclusie	26
Hoofdstuk 3 Resultaten jurisprudentieonderzoek	28
3.1 Eerste variant schakelbewijs-Vermogensdelicten	28
3.1.1 Modus Operandi	28
3.1.2 Signalement dader	31
3.1.3 Plaats delict	31
3.1.4 Periode	31
3.1.5 Type slachtoffer	32
3.2 Eerste variant schakelbewijs-Zeden	32
3.2.1 Modus operandi.....	32
3.2.2 Signalement dader	33
3.2.3 Plaats	34
3.2.4 Periode	34
3.2.5 Type slachtoffer	34
3.2.6 Doen van aangifte	34
3.2.7 Tussenconclusie	35
3.3 Tweede variant schakelbewijs	35
3.3.1 Doen van aangifte	35
3.3.2 Modus operandi.....	36
3.3.3 Plaats	37
3.3.4 Periode	37
3.3.5 Type slachtoffer	37
3.3.6 Tussenconclusie	37

Hoofdstuk 4 Conclusies	39
4.1 Conclusie theoretisch-juridisch onderzoek	39
4.2 Conclusie resultaten jurisprudentieonderzoek.....	40
4.2.1 Eerste vorm van het schakelbewijs -vermogensdelicten-	40
4.2.2 Eerste vorm van het schakelbewijs -zedendelicten-	41
4.2.3 Tweede schakelbewijs zedendelicten	41
4.2.4 Algehele Conclusie:	42
Hoofdstuk 5 Aanbevelingen.....	43
5.1 Eerste Variant Schakelbewijs.....	43
5.1.1 Tweede Variant schakelbewijs	44

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Narecht Advocaten is een klein advocatenkantoor gevestigd in het hart van Rotterdam. Het kantoor is in 2014 opgericht door Mr. N. Rachid en bestaat uit twee advocaten. Deze advocaten zijn gespecialiseerd in het privaats-, staats- en bestuurs- en het strafrecht. Tijdens het solliciteren naar een afstudeeropdracht is het onderwerp "schakelbewijs" ter tafel gekomen. Wij, mevrouw Epping en ik, zijn tot de conclusie gekomen dat dit een geschikt onderwerp is om mijn onderzoek naar te verrichten.

1.1.1. Probleemanalyse

Het schakelbewijs vindt zijn grondslag in de jurisprudentie en is hierdoor niet gebaseerd op een wettelijke regeling. De schakelbewijsconstructie wordt als volgt omschreven door de Hoge Raad: *Met de term schakelbewijs pleegt te worden aangeduid een bewijsvoering waarbij voor de bewezenverklaring van een feit mede redengevend wordt geacht de - uit één of meer b.m. blijkende - omstandigheid dat verdachte bij één of meer andere strafbare feiten betrokken was.*¹

Er zijn twee vormen van schakelbewijs. De eerste vorm houdt in dat de rechter een ten laste gelegd feit bewezenverklaard en het bewijs gebruikt voor het bewijzen van een ander feit. Dit wordt aangeduid als 'echt schakelbewijs'. Met andere woorden: feit B wordt mede bewezen aan de hand van bewijsmiddelen voor feit A, of andersom.

Bij de tweede vorm is er geen sprake van een bewezenverklaring met betrekking tot een bepaald feit. Het kan zijn dat het feit helemaal niet ten laste wordt gelegd. In deze gevallen gebruikt de rechter een specifiek bewijsmiddel waaruit blijkt dat de verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan dat feit, voor het bewijzen van een ander feit.²

De schakelbewijsconstructie heeft vooral veel aandacht gekregen door de zaak van Lucia de Berk. Lucia de Berk was een verpleegster die werd verdacht van het plegen van dertien moorden en vijf pogingen tot moord. Op 24 maart 2003 kreeg zij een levenslange gevangenisstraf opgelegd voor het plegen van vier moorden en drie pogingen tot moord. Echter kwam de rechtbank slechts tot een bewezenverklaring van twee feiten, namelijk één moord en één poging tot moord. Het bewijs voor deze twee 'sterke' zaken zijn door de rechtbank overgenomen voor de bewezenverklaring van de overige feiten. De reden hiervoor was de aanwezigheid van essentiële overeenkomsten in de manier waarop de incidenten plaatsvonden, aldus de rechtbank.³ Namens de verdachte en de officier van justitie werd Hoger Beroep ingesteld.⁴

¹ HR 12 december 2017 ECLI:NL:HR: 2017:3118

² De Wilde 2009, p.2

³ Rb. 's-Gravenhage 24 maart 2003 ECLI:NL: RBSGR:2003:AF6172

⁴ Hof 's-Gravenhage 18 juni 2004 ECLI:NL: GHSGR:2004: AP2846

Lucia de Berk werd op 18 juni 2004 in Hoger Beroep veroordeeld voor het plegen van zeven moorden en drie pogingen tot moord. Ook kreeg zij tbs opgelegd. In deze zaak werd eveneens slechts twee feiten bewezenverklaard. Alle andere feiten zijn bewezen door middel van de schakelbewijsconstructie.⁵

Lucia de Berk heeft op 14 maart 2006 cassatie ingesteld wegens het feit dat de opgelegde gevangenisstraf niet gecombineerd kon worden met tbs. Hierdoor kreeg Lucia de Berk een levenslange gevangenisstraf opgelegd op 13 juli 2006.⁶

Op 17 juni 2008 heeft Knigge, advocaat-generaal bij de Hoge Raad, een vordering tot herziening ingediend. Dit als gevolg van het rapport van de Commissie Evaluatie Afgesloten Zaken (CEAS) en de verrichte multidisciplinaire herbeoordeling. De Hoge Raad beval de opschorting van de tenuitvoerlegging op 24 juni 2008. De aanvraag tot herziening werd bij arrest van 7 oktober 2008 gegrond verklaard en de zaak werd terugverwezen naar het gerechtshof te Arnhem.⁷

Op 14 april 2010 werd er door het Hof Arnhem beoordeeld dat er onvoldoende bewijs was om tot een veroordeling te komen en volgde er vrijspraak voor de moorden en pogingen tot moord.⁸ De reden hiervoor was omdat het hoofdbewijs, namelijk de digoxinevergiftiging van een patiënt, niet langer houdbaar bleek te zijn. Volgens het Hof kon niet gehandhaafd worden dat patiënt door een misdrijf om het leven was gekomen. Daarnaast werd geconcludeerd dat het tweede bewijs, namelijk de dagboeken van Lucia de Berk, voor verschillende uitleg vatbaar waren. Het hof beweerde dat de overtuiging aan het wettig bewijs voorafgaat aan het schakelbewijs en daar mede inhoud aan geeft. Gezien het feit dat er geen sprake was van een zelfdragende bewezenverklaring, werd De Berk ontslagen van alle rechtsgevolgen, want "zonder schakels kan nu eenmaal geen ketting worden gemaakt", aldus het Hof.⁹

Opmerkelijk aan deze zaak is dat het Hof in eerste instantie niet had vastgesteld wat de modus operandi is geweest. Zoals hierboven is aangegeven, dient er sprake te zijn van overeenkomsten met de bewezenverklaarde feiten. Echter was dit niet het geval in deze zaak. Daarnaast was ook de betrokkenheid van de verdachte gebaseerd op indirecte bewijsmiddelen.

De zaak van Lucia de Berk heeft laten blijken dat het gebruik van schakelconstructies in verband met de waarheidsvinding niet onproblematisch is. Ook heeft het veel vragen opgeroepen betreffende de correcte toepassing van het schakelbewijs. Toch wordt de schakelbewijsconstructie hedendaags nog steeds gehanteerd door de rechter om tot een bewezenverklaring te komen.¹⁰

⁵ Hof 's-Gravenhage 18 juni 2004 ECLI:NL: GHSGR:2004: AP2846

⁶ HR 14 maart 2006 ECLI:NL:HR:2006:AU5496 5/ Hof Amsterdam 13 juli 2006 ECLI:NL: GHAMS:2006: AY3864

⁷ Hof Arnhem 14 april 2010 ECLI:NL: GHARN:2010:BM0876

⁸ Hof Arnhem 14 april 2010 ECLI:NL: GHARN:2010:BM0876

⁹ Hof Arnhem 14 april 2010 ECLI:NL: GHARN:2010:BM0876

¹⁰ B. De Wilde, 2009, p.1

Zo speelt momenteel de volgende zaak bij Narecht Advocaten - deze zaak heeft betrekking op de tweede vorm van het schakelbewijs en vormt de aanleiding van het onderzoek-, namelijk: de verdachte werd verdacht van het inbreken in een woning en het wegnemen van goederen. Echter is er sprake van minimaal bewijs. Er is namelijk slechts bewijs dat hij zich in die woning bevond. Hierdoor heeft de opdrachtgever het vermoeden dat de officier tijdens de zitting gaat proberen bewijs te leveren dat er sprake was van huisvredebreuk. Op grond daarvan zal de officier proberen te bewijzen dat hij de goederen heeft meegenomen.¹¹ Hierdoor rijst de vraag bij de Narecht Advocaten hoe de overige rechters de schakelbewijsconstructie in het algemeen toepassen.

Het onderzoek bij Narecht Advocaten is hierdoor gericht op de feiten en omstandigheden die meewegen bij de toetsing van de schakelbewijsconstructies. De relevantie van dit onderzoek ligt namelijk hierin: Narecht Advocaten dient, als advocaat van verdachte, twijfel te zaaien over de toepassing van de schakelbewijsconstructie en aannemelijk te maken dat het gebruik van zo'n redenering(schakelbewijsconstructie) de zaak niet rechtvaardigt. Met de uitkomst van dit onderzoek weet Narecht Advocaten wat de zienswijze van de rechter is met betrekking tot de toetsing van het schakelbewijs en kunnen ze cliënten adequaat ondersteunen.

1.1.2 Afbakening

In dit onderzoek is geen sprake van een afbakening tot een specifiek delict. Dit onderzoek wordt breed gehouden, omdat Narecht Advocaten regelmatig verdachten bijstaat met een breed scala aan strafbare feiten. Verder is uit vooronderzoek gebleken dat de rechter min of meer soortgelijke topics hanteert, ongeacht het strafbaar feit. Echter valt het op dat de meeste zaken op rechtspraak.nl betrekking hebben op zeden- en vermogensdelicten.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om Narecht Advocaten te adviseren over de toepassing van de schakelbewijsconstructie. Het advies zal enerzijds het toetsingskader van de rechter verduidelijken en anderzijds wordt ook helder gemaakt waar Narecht Advocaten rekening mee dient te houden bij het ondersteunen van cliënten in deze zaken. Het advies zal uitmonden in een adviesmemo. Om dit doel te realiseren, wordt de wet, literatuur en jurisprudentie geanalyseerd.

¹¹ Gesprek P. Epping, 18 februari 2022

1.3 Centrale vraag

Welk advies kan, middels de wetanalyse, literatuuronderzoek en jurisprudentieonderzoek, aan Narecht Advocaten worden gegeven betreft de feiten en omstandigheden die voor de rechter doorslaggevend zijn bij de toepassing van de schakelbewijsconstructie?

1.4. Deelvragen

1. In hoeverre past de schakelbewijsconstructie binnen het strafrechtelijk bewijsrecht, blijkens wetsanalyse, literatuuronderzoek en standaardarresten?
 - A. Hoe wordt, blijkens wetsanalyse en literatuuronderzoek, het strafrechtelijk bewijsrecht geregeld?
 - B. Wat is volgens literatuuronderzoek en standaardarresten het schakelbewijs?
2. Welke feiten en omstandigheden zijn voor de rechter doorslaggevend, blijkens jurisprudentieonderzoek, bij het toetsen van de eerste variant schakelbewijs?
3. Welke feiten en omstandigheden zijn voor de rechter doorslaggevend, blijkens jurisprudentieonderzoek, bij het toetsen van de tweede variant schakelbewijs?

1.4.1 Onderzoeksmethoden

De betrouwbaarheid en validiteit van de deelvragen worden gewaarborgd door het gebruik van betrouwbare bronnen. Deze bronnen zijn afkomstig uit de wet, databanken en handboeken. Bij het praktijkgedeelte worden uitspraken van 2017 tot en met het heden geanalyseerd. Dit zijn in totaal 402 uitspraken, die via rechtspraak.nl worden geraadpleegd. Deze uitspraken hebben betrekking op afwijzingen, toewijzingen en beide vormen schakelbewijs. Het gebruik van actuele uitspraken draagt bij aan de actualiteit van het onderwerp en biedt inzage in de feiten en omstandigheden die tegenwoordig door de rechter van belang worden geacht bij de toetsing van schakelbewijs.

De schakelbewijsconstructie heeft veel aandacht gekregen in de tijd van de beruchte zaak van Lucia de Berk. Gedurende het verrichten van het onderzoek is gebleken dat er sinds die zaak niet veel over het schakelbewijs is geschreven. De meeste bronnen komen ook uit die tijd. De betrouwbaarheid en validiteit worden gewaarborgd door deze oudere bronnen aan te vullen met, hoewel schaars, recentere bronnen.

In hoeverre past de schakelbewijsconstructie binnen het strafrechtelijk bewijsrecht, blijkens wetsanalyse, literatuuronderzoek en standaardarresten?

A. Hoe wordt, blijkens wetsanalyse en literatuuronderzoek, het strafrechtelijk bewijsrecht geregeld?

Bij de beantwoording van de eerste deelvraag is gebruik gemaakt van de relevante wet- en regelgeving betreffende het strafrechtelijk bewijs. Het bewijs in strafzaken behoort tot het strafprocesrecht en staat dus geregeld in het Wetboek van Strafvordering. Daarnaast is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- J.F. Nijboer, *Strafrechtelijk Bewijsrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2011.
- M.J. Kronenberg & B. de Wilde, *Grondtrekken van het Nederlandse Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2020.
- Kelk, *Studieboek Materieel Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013.
- J.H. Crijns, P.P.J. Van der Meij & J.M. Ten Voorde e.a., *De waarde van waarheid: Opstellen over waarheid en waarheidsvinding in het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2008 (online geraadpleegd).
- R. Ter Haar & G.H. Meijer, *Elementair Formeel Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2020 (online in Kluwer Navigator).
- R. Stijnen 2011, *Rechtsbescherming tegen bestraffing strafrecht en bestuursrecht*, 2011 (online in Kluwer Navigator).
- M.J. Dubelaar, *Betrouwbaar getuigenbewijs*, Deventer: Wolters Kluwer 2014 (online in Kluwer Navigator).
- Mr. N. Van Gelder, *Een steeds helder wordende bewijsminimumregel?* *TPWS* 2018, 63 (online in Kluwer Navigator).
- J. Wijmans, *Bewijsminimumregels als waarborgen voor de waarheidsvinding*, (master scriptie Universiteit van Amsterdam), 2015 (online geraadpleegd).

B. Wat is volgens literatuuronderzoek en standaardarresten het schakelbewijs?

Bij de beantwoording van deze deelvraag is er een literatuuronderzoek verricht. Bij het literatuuronderzoek zijn onder andere de volgende bronnen bestudeerd:

- De Wilde, 'Schakelconstructies in bewijsmotiveringen', *DD* 2009, Afl. 42.
- R.W.J. Meester, J. Zoete, K. Vriend, M. Dolman, M. Sjerps, *Het gebruik van schakelbewijs; juridische en kanstheoretische gezichtspunten*, *ER*, 5, 153-167.
- W. H. B. Dreissen, *Bewijsmotivering in strafzaken*, (doctoraalscriptie) Boom Juridische Uitgevers, 2007.
- L. Van der Ent, *Schakelen met de feitenrechter*, (masterscriptie Universiteit van Amsterdam), 2016.
- J.M. Reijntjes, *Gebruik schakelbewijs bij dubbele moord*, 1 oktober 2019.
- Standaardarrest: *Amsterdamse Medicijnmoorden* HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455

Artikel 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens (EVRM) en de fundamentele vrijheden is ook bij deze deelvraag betrokken.

Deelvragen gekoppeld aan het praktijkonderzoek

De praktijkgerichte deelvragen zijn middels een jurisprudentieonderzoek beantwoord. De geanalyseerde uitspraken zijn via rechtspraak.nl geraadpleegd. De uitspraken hebben enerzijds betrekking op de toewijzing van schakelbewijs en anderzijds op de afwijzing daarvan. Deze selectie uitspraken kunnen verder onderverdeeld worden in uitspraken betreffende de eerste vorm van het schakelbewijs en uitspraken betreffende de tweede vorm van het schakelbewijs. Voorts kunnen de uitspraken die betrekking hebben op de eerste vorm opgesplitst worden in zeden- en vermogensdelicten. De tweede vorm van het schakelbewijs heeft alleen betrekking op zedendelicten.

De zoekopdracht werd verfijnd door gebruik te maken van de termen 'schakelbewijs' en 'geen schakelbewijs'. Verder werden de uitspraken gezocht binnen het rechtsgebied strafrecht. De uitspraken zijn gefilterd vanaf 2017 tot en met het heden. Dit heeft in totaal 402 uitspraken opgeleverd.

Bij de beantwoording van de eerste praktijkonderzoeksvraag zijn in totaal 22 uitspraken geanalyseerd. Deze deelvraag heeft betrekking op de eerste vorm van het schakelbewijs. Van de 22 uitspraken hadden 16 uitspraken betrekking op vermogensdelicten. Daarnaast hadden slechts 6 uitspraken betrekking op zedendelicten. De kleine hoeveelheid zedendelicten heeft te maken met het feit dat er bij de eerste vorm van het schakelbewijs een bewezenverklaard feit gebruikt wordt voor het bewijs van een ander feit. Echter, bij zedendelicten staat meestal het woord van het slachtoffer tegenover het woord van verdachte, wat zelden tot een bewezenverklaring leidt. Zonder een bewezenverklaring kunnen deze feiten dus niet gebruikt worden bij de toepassing van de eerste vorm van de schakelbewijsconstructie. Voor de beantwoording van de tweede praktijkonderzoeksvraag zijn 11 uitspraken geanalyseerd. Er zijn voor de jurisprudentieanalyse ook een aantal beoordelingsfactoren geformuleerd.

De geanalyseerde uitspraken zijn opgenomen in de bijlagen van dit onderzoeksrapport.

Welke feiten en omstandigheden zijn voor de rechter doorslaggevend, blijkens jurisprudentieonderzoek, bij het toetsen van de eerste variant van schakelbewijs?

De eerste deelvraag van het praktijkonderzoek is door middel van een jurisprudentieonderzoek beantwoord. De termen 'schakelbewijs' en 'geen schakelbewijs' zijn gehanteerd om de zoekopdracht verder te verfijnen. De volgende factoren spelen een cruciale rol bij de toetsing van het schakelbewijs, volgens de jurisprudentieanalyse:

Topic	Toelichting
Modus Operandi	De modus operandi heeft betrekking op de gang van zaken. Er dient sprake te zijn van een gelijksoortige

	modus operandi. De modus operandi wordt gebaseerd op: essentiële punten of kenmerkende overeenkomsten en patroon. Deze topic wordt gebruikt bij de vergelijking van feiten.
Signalement verdachte (beschrijving van verdachte)	Hierbij kan gedacht worden aan: huidskleur, lengte, kleding en uiterlijk. De rechter gebruikt deze topic om de feiten te vergelijken.
Periode	De periode waarin de feiten zijn gepleegd. De topic wordt gebruikt bij de vergelijking van feiten.
Plaats delict	De omgeving waarin de strafbare feiten zijn gepleegd. Deze topic wordt gebruikt bij de vergelijking van feiten.
Type slachtoffer	Kenmerken van het slachtoffer. Hierbij kan gedacht worden aan: cultuur, leeftijd, relatie tot verdachte etc. De rechter gebruikt deze topic om de feiten te vergelijken.

De opgenomen topics worden door de rechter gebruikt om de tenlastegelegde feiten met elkaar te vergelijken om uiteindelijk tot een bewezenverklaring te komen. Deze topics worden gebruikt bij zowel zedendelicten als vermogensdelicten. Bij zedendelicten komt er nog een factor bij, namelijk: aangifte.

Aangifte	Omstandigheden rond het doen van aangifte door aangever.
----------	--

Welke feiten en omstandigheden zijn voor de rechter doorslaggevend, blijkens jurisprudentieonderzoek, bij het toetsen van de tweede variant van schakelbewijs?

Deze deelvraag werd ook middels een jurisprudentieonderzoek beantwoord. De termen die werden gebruikt om de zoekopdracht te verfijnen zijn 'schakelbewijs', 'geen schakelbewijs', 'bewijsminimum niet gehaald' en 'over en weer' (dit duidt op het over en weer ondersteuning van de verklaringen). De topics die bij deze deelvraag van belang zijn, staan hieronder vermeld.

Topic	Toelichting
Modus Operandi	De modus operandi heeft betrekking op de gang van zaken. Bij de toepassing van het schakelbewijs dient er sprake te zijn van een gelijke modus operandi. De gelijke modus kan uiteen worden gezet in de subonderdelen: essentiële punten en kenmerkende overeenkomsten. De rechter gebruikt deze topic om de feiten te vergelijken.

Signalement verdachte	De beschrijving van verdachte. Hierbij kan men denken aan: huidskleur, lengte, kleding en uiterlijk. De rechter gebruikt deze topic om de feiten te vergelijken.
Periode	De periode waarin de feiten zijn gepleegd. Deze topic wordt gebruikt bij de vergelijking van feiten.
Plaats delict	De omgeving waarin de strafbare feiten zijn gepleegd. Deze topic wordt gebruikt bij de vergelijking van feiten.
Type slachtoffer	Kenmerken van het slachtoffer. Hierbij kan gedacht worden aan: cultuur, leeftijd, relatie tot verdachte etc. Deze topic wordt gebruikt bij de vergelijking van feiten.
Aangifte	Omstandigheden rond het doen van aangifte.

1.5 Leeswijzer

Het onderzoeksrapport bestaat uit vijf hoofdstukken, een literatuurlijst en de bijlagen. In hoofdstuk 2 worden de theoretische deelvragen beantwoord. Ook wordt er een tussenconclusie gegeven.

Verder worden de resultaten van het jurisprudentieonderzoek uitgewerkt in hoofdstuk 3.

Vervolgens wordt de centrale vraag van dit onderzoek beantwoord in hoofdstuk 4. Het onderzoek wordt in hoofdstuk 5 afgesloten met het geven van enkele aanbevelingen.

Hoofdstuk 2 Juridisch kader

De deelvragen die gekoppeld zijn aan het theoretisch- en juridisch onderzoek worden in dit hoofdstuk beantwoord. De wet- en regelgeving met betrekking tot het strafrechtelijk bewijsrecht wordt eerst aangestipt in paragraaf 2.1. In paragraaf 2.2 wordt het schakelbewijs behandeld. Verder wordt in paragraaf 2.3 een tussenconclusie gegeven.

2.1 Wet- en regelgeving omtrent het strafrechtelijk bewijsrecht

Voor de beantwoording van de centrale vraag is het van belang om de wet- en regelgeving van het strafrechtelijk bewijsrecht in kaart te brengen bij de eerste deelvraag. De eerste deelvraag luidt als volgt: 'In hoeverre past de schakelbewijsconstructie binnen het strafrechtelijk bewijsrecht blijkens, wetsanalyse, literatuuronderzoek en standaardarresten?' Deze deelvraag wordt vervolgens opgesplitst in twee vragen, te weten: 'Hoe wordt, blijkens wetsanalyse en literatuuronderzoek, het strafrechtelijk bewijsrecht geregeld?' en 'Hoe wordt het schakelbewijs geregeld blijkens literatuuronderzoek en standaardarresten?' Deze deelvraag is van groot belang voor de beantwoording van de centrale vraag, omdat het inzicht geeft in de juridische mogelijkheden om het (schakel)bewijs toe te passen en hoe het schakelbewijs in verhouding staat tot het strafrechtelijk bewijsrecht. De volgende onderwerpen komen aan bod bij de uitwerking van deze deelvraag:

- De bewijsvraag
- Bewijsmiddelen
- Bewijsminimumregels
- Rechterlijke overtuiging
- Schakelbewijs
- Toelaatbaarheid van schakelbewijs
- Bronnen van schakelbewijs
- Standpunt EHRM
- Tussenconclusie

2.1.1 De bewijsvraag

In het Wetboek van Strafvordering wordt er gesproken over de termen voorbereidend onderzoek en het onderzoek ter terechtzitting. Aansluitend op deze terminologie kan er geconcludeerd worden dat het onderzoek ruimer is dan het begrip bewijs. Blijkens het wetboek wordt bewijs gereserveerd voor de vaststelling van de resultaten van het onderzoek ter terechtzitting bij de vraag of verdachte het tenlastegelegde heeft begaan.¹² Het gaat bij het bewijs om het aantonen en vaststellen van de juistheid van een bewijsmiddel (in de zin van explicatie).¹³

¹² Nijboer 2011, p.18-19

¹³ Nijboer 1989, p. 598-602

De rechtbank dient na afloop van het onderzoek ter terechtzitting te beraadslagen over de formele en materiële vragen van de artikelen 348 en 350 Sv. Op grond van artikel 350 Sv dient deze beraadslaging gebaseerd te zijn op de grondslag ter terechtzitting. Hiermee wordt bedoeld dat de enige vraag waarop de bewijsvraag betrekking heeft, is of datgene wat ten laste is gelegd, daadwerkelijk bewezen kan worden. De materiële waarheid speelt hier geen rol. Dit vereiste wordt aangeduid als het onmiddellijkheidsbeginsel.¹⁴

De vier deelvragen die bij de beantwoording van de bewijsvraag worden beantwoord luiden als volgt:

- Is het bewezen dat het feit, zoals ten laste is gelegd, daadwerkelijk door verdachte is begaan? Deze deelvraag heeft betrekking op het ten laste gelegde. Bij een positieve beantwoording hiervan wordt het ten laste gelegde bewezenverklaard.
- Indien het feit is bewezen, dient er nagegaan te worden welk strafbaar feit het bewezenverklaarde oplevert. Deze deelvraag kan gesplitst worden in twee deelvragen. De eerste vraag heeft betrekking op de kwalificatie van het bewezenverklaarde, in termen van een wettelijke delictsomschrijving. De tweede vraag heeft betrekking op de vraag of het feit wederrechtelijk is.
- Is de verdachte strafbaar? Deze vraag heeft betrekking op de verwijtbaarheid van de verdachte.
- Indien de verdachte strafbaar is, welke straf wordt opgelegd?¹⁵

2.1.2 Bewijsmiddelen

Uit artikel 338 Sv blijkt dat het bewijs dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, slechts door de rechter kan worden aangenomen, indien hij daarvan, uit het onderzoek op de terechtzitting, door de inhoud van wettige bewijsmiddelen de overtuiging heeft gekregen. Bij gebrek aan de door de wet erkende bewijsmiddelen, dient verdachte vrijgesproken te worden. Dit bewijsstelsel wordt aangeduid als een negatief-wettelijk bewijsstelsel.¹⁶ Dit bewijsstelsel houdt, met andere woorden, in dat de rechter aan een limitatief aantal, in de wet benoemd, bewijsmiddelen is gebonden. Ook mag de rechter slechts tot een bewezenverklaring komen indien hij uit de inhoud van de wettige bewijsmiddelen de overtuiging heeft gekregen.¹⁷

Uit voornoemde formulering blijkt dat het bewijs uit de wettige bewijsmiddelen moet bestaan. De bewijsmiddelen worden genoemd in artikel 339 Sv en worden verder uitgewerkt in artikelen 340 tot en met 344a Sv. De eerste vier bewijsmiddelen hebben betrekking op bewijsmateriaal dat gedurende het onderzoek ter terechtzitting wordt verzameld en hierdoor minder belangrijk is in de praktijk. Het vijfde bewijsmiddel, namelijk de schriftelijke bescheiden, is echter veel belangrijker voor de praktijk. De vijf bewijsmiddelen luiden als volgt:

¹⁴ Kronenberg & De Wilde 2018, p. 287

¹⁵ Kelk 2017, p. 67

¹⁶ Stijnen 2011

¹⁷ Dubelaar 2014

- Eigen waarneming van de rechter
- Verklaring van verdachte
- Verklaring van getuige
- Verklaring van deskundige
- Schriftelijke bescheiden¹⁸

Eigen waarneming van de rechter

Er wordt van 'eigen waarneming van de rechter' gesproken, indien de rechter tijdens het onderzoek ter terechtzitting zelf waarnemingen doet op grond van art. 340 Sv. Er kan bijvoorbeeld worden gedacht aan videobeelden die getoond worden of geluidsfragmenten die afgespeeld worden.¹⁹

Verklaring van verdachte

De ter zitting afgelegde verklaring van verdachte kan volgens artikel 341 Sv als bewijsmiddel worden gebruikt. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om verklaringen die op de betrokkenheid van verdachte bij de zaak wijzen. Volgens voornoemde artikel moet het gaan om feiten en omstandigheden die uit eigen waarneming bij de verdachte bekend zijn.²⁰

Verklaring van getuige

Ingevolge artikel 342 lid 1 Sv dient de verklaring van de getuige betrekking te hebben op omstandigheden die hij zelf heeft waargenomen of ondervonden. Er zijn echter ook gevallen denkbaar waarbij een getuige verklaart over hetgeen hij een ander heeft horen zeggen. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen de 'overbrengende verklaring' (hetgeen ter zitting wordt afgelegd) en de 'overgebrachte verklaring' (de echte getuigenverklaring waarvan de inhoud als bewijs wordt gebruikt).²¹

Verklaring deskundige

De rapporten die door deskundigen worden opgesteld naar aanleiding van het door hen verrichte onderzoek. Alleen de tijdens het onderzoek ter terechtzitting afgelegde verklaringen worden aangemerkt als de verklaring van een deskundige, volgens art. 343 Sv.²²

Schriftelijke bescheiden

De schriftelijke bescheiden hebben betrekking op bewijsmateriaal die niet tijdens het onderzoek ter terechtzitting is verzameld, conform artikel 344 Sv. Volgens dit artikel is er sprake van vijf categorieën schriftelijke bewijsmiddelen. Voor het gebruik van schriftelijke bescheiden voor het bewijs, geldt de voorwaarde dat zij volgens artikel 301 lid 4 voorgelezen dienen te worden tijdens het onderzoek ter terechtzitting.²³

¹⁸ Kronenberg & De Wilde 2018, p. 289-297

¹⁹ Idem.

²⁰ Idem.

²¹ Idem.

²² Idem.

²³ Kronenberg & De Wilde 2018, p. 289-297

- Verklaring van de verdachte

Volgens artikel 341 lid 2 Sv kunnen verklaringen die gedaan worden, elders dan ter terechtzitting, ook als bewijs worden gebruikt. Over het algemeen worden verklaringen bedoeld die bij de politie zijn afgelegd en in een proces-verbaal zijn vastgelegd (Art. 344 lid 1 Sv.)²⁴

- Verklaring van een getuige

Er wordt vaak gesproken van schriftelijke de-audit-verklaringen, indien op schrift gestelde verklaringen van getuigen worden gebruikt voor het bewijs. Daarbij kan er bijvoorbeeld worden gedacht aan de waarnemingen van opsporingsambtenaren. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen de volgende getuigenverklaringen:

- Bij de Rechter-Commissaris afgelegde getuigenverklaringen
- Mondelinge aangifte die door de opsporingsambtenaar op papier wordt gezet
- Overige, bij de politie afgelegde getuigenverklaringen
- Schriftelijke aangifte
- Brief van getuige

- Overige processen-verbaal

Opsporingsambtenaren dienen op grond van artikel 152 Sv processen-verbaal op te maken ter zake van alle door hen verrichte opsporingshandelingen. Processen-verbaal worden in het bijzonder aan het dossier toegevoegd wanneer dwangmiddelen zijn toegepast. Deze processen-verbaal vallen allemaal onder artikel 344 lid 1 sub 2 Sv.²⁵

- Verslag van een deskundige

De rapporten die door deskundigen worden opgesteld naar aanleiding van het door hen verrichte onderzoek, dienen ook als bewijsmiddel, conform artikel 344 lid 1 sub 4 Sv.²⁶

- Verklaring van een persoon wiens identiteit niet blijkt

Volgens artikel 360 lid 1 en lid 4 Sv dient de rechter het gebruik van een schriftelijk bescheid houdende de verklaring van een persoon wiens identiteit niet blijkt nader te motiveren op straffe van nietigheid. Daarbij gaat het om anonieme verklaringen. De rechter behoort het gebruik daarvan te motiveren door aan te geven dat aan de eisen van artikel 344a lid 3 Sv zijn voldaan. Daarnaast dient de rechter ook blijk te geven zelfstandig de betrouwbaarheid van de verklaringen te hebben onderzocht.²⁷

²⁴ Kronenberg & De Wilde 2018, p. 289-297

²⁵ Idem.

²⁶ Idem.

²⁷ Ter Haar 2018

2.1.3 Bewijsminimumregels

De wet kent naast een opsomming van wettelijke bewijsmiddelen ook bewijsminimumregels bij de beantwoording van de bewijsvraag. Met bewijsminimumregels wordt bedoeld dat er een minimale hoeveelheid bewijsmateriaal beschikbaar moet zijn om tot een veroordeling te kunnen komen.²⁸ Deze regels hebben betrekking op de vraag of, gelet op al het toegelaten bewijsmateriaal, er tot een bewezenverklaring kan komen. De bewijsminimumregels dienen de deugdelijkheid van de bewijsbeslissing te waarborgen, aldus de Hoge Raad. Het doel van de bewijsminimumregels is om te voorkomen dat onschuldige personen worden veroordeeld. De betrouwbaarheid van het bewijsmateriaal speelt daarbij een belangrijke rol.²⁹

Volgens de hoofdregel dient er altijd minimaal twee bewijsmiddelen beschikbaar te zijn. Deze hoofdregel wordt expliciet vermeld in artikel 341 lid 4 en 342 lid 2 Sv. Artikel 342 lid 2 luidt als volgt: *"Het bewijs dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, kan door den rechter niet uitsluitend worden aangenomen op de verklaring van één getuige."* De regel houdt in dat er naast de belastende verklaring van één getuige ook aanvullend bewijs beschikbaar moet zijn om tot een bewezenverklaring te kunnen komen.³⁰

De uitzondering op deze hoofdregel staat vermeld in artikel 344 lid 2 Sv en houdt in dat een bewezenverklaring wel kan rusten op een enkel proces-verbaal van een opsporingsambtenaar. In deze gevallen dient er sprake te zijn van gevallen die de opsporingsambtenaar zelf heeft waargenomen.³¹

Wanneer er voor een onderdeel van de tenlastelegging geen of onvoldoende bewijs beschikbaar is, dient de verdachte vrijgesproken te worden. De bewijsminimumregels dienen zo uitgelegd te worden dat elk onderdeel van de bewezenverklaring moet worden gedekt door de aanwezige bewijsmiddelen. Dit lijkt in principe vanzelfsprekend, maar in de praktijk is dit ingewikkeld, aangezien er vaker alternatieven worden opgenomen in de tenlastelegging. Het is echter niet de bedoeling dat er voor elk onderdeel van een bewezenverklaring een bewijsmiddel aanwezig is, want een bewijsmiddel kan alle onderdelen van een bewezenverklaring gelijk ondersteunen. De vraag of de bewijsminimumregels in voornoemde gevallen toereikend zijn, is afhankelijk van het type bewijs. De bewijsminimumregel laat toe dat bewijsconstructies, waarin het tweede bewijsmiddel betrekking heeft op een ondergeschikt onderdeel van de tenlastelegging, wordt aanvaard. Er wordt namelijk niet geëist dat het dragende bewijsmiddel door bijkomende bewijs wordt bevestigd. Er geldt wel de eis dat het bijkomende bewijs uit een andere bron komt.³² De bewijsminimumregels zijn in 2009 aangescherpt door de Hoge Raad. Deze nieuwe lijn van de Hoge Raad houdt in dat bijkomend bewijs voldoende steun moet bieden aan de dragende getuigenverklaring.³³

²⁸ Kronenburg & De Wilde 2018, p. 300

²⁹ J.H. Crijns e.a. 2008, p. 269

³⁰ Wijmans 2015, p. 24

³¹ Dubelaar 2014/7.5

³² Dubelaar 2014

³³ Kronenburg & De Wilde 2018, p. 302

Er zijn gevallen denkbaar waarbij bewijsmiddelen van andere, soortgelijke feiten worden gebruikt om het ten laste gelegde feit te bewijzen. Deze bewijsconstructie staat bekend als het schakelbewijs. Hierbij een voorbeeld: wanneer twee soortgelijke zedendelicten worden ten laste gelegd, die op dezelfde wijze zijn begaan, kan het bewijs van feit 1 gebruikt worden als bewijsmiddel voor feit 2. Volgens de Hoge Raad mag dit ook wanneer er slechts één ander bewijsmiddel beschikbaar is voor feit 2. Het schakelbewijs dient dus als tweede bewijsgrond. Ook wanneer er voor beide feiten slechts één bewijsmiddel voorhanden is, is het voldoende voor een bewezenverklaring van beide feiten. De soortgelijke feiten kunnen voortvloeien uit de tenlastelegging of mogen ze blijken uit eerdere aangiften tegen deze verdachte. Feiten waarvan verdachte is vrijgesproken kunnen ook ingebracht worden als schakelbewijs. Voor de toepassing van schakelbewijs moet wel aangetoond kunnen worden dat verdachte betrokken is geweest bij zowel het bewezenverklaarde als het soortgelijk feit. Het schakelbewijs wordt dus toegepast wanneer er niet voldaan kan worden aan de bewijsminimumregels.³⁴

Aan het schakelbewijs kan het gevaar kleven dat een reeds bestaande overtuiging invulling geeft aan het bewijsmiddel, wat niet de voorgestane volgorde is in strafrechtspleging. Indien de basis volgens andere bewijsmiddelen ontbreekt of onvolkomen is, kan een cirkelredenering ontstaan. Dit, omdat niet draagkrachtige feiten en omstandigheden elkaar dusdanig versterken dat het blijk geeft van een deugdelijke bewijsconstructie.³⁵ In de beruchte zaak 'Lucia de Berk', heeft het Hof overwogen dat er aan het schakelbewijs hetzelfde gevaar kan kleven als het hof heeft omschreven bij de interpretatie van de dagboeken: "*dat de overtuiging aan het wettig bewijs voorafgaat en daar mede inhoud aan geeft.*"³⁶

Echter blijkt dat het schakelbewijsconstructie, in het licht van de bewijsminimumregel, goed door de beugel kan wat betreft de Hoge Raad. Er kan geen discussie meer bestaan betreffende het toereikend kunnen zijn van schakelbewijs als steunbewijs, aldus Van Gelder.³⁷ Wel dient er behoedzaam omgegaan te worden met schakelbewijsconstructies, volgens De Wilde.³⁸ Dit omdat de redengevende kracht van het schakelbewijs niet groot is. Het is namelijk niet duidelijk welk onderdeel van de bewezenverklaring precies door het feit dat verdachte bij een ander soortgelijk feit is betrokken, wordt ondersteund.³⁹ Er wordt verder hierop ingegaan in de volgende paragraaf.

³⁴ J.H Crijns e.a. 2008, p. 277-278

³⁵ Hof 14 april 2010 ECLI:NL: GHARN:2010:BM0876

³⁶ Hof 14 april 2010 ECLI:NL: GHARN:2010:BM0876

³⁷ Van Gelder, p.3

³⁸ J.H Crijns e.a. 2008, p. 278

³⁹ Idem

2.1.4 Rechterlijke overtuiging

Naast de inhoud van de wettige bewijsmiddelen, is ook de rechterlijk overtuiging en waarderingsvrijheid van groot belang voor de beslissing van de rechter. De wet stelt namelijk dat de rechter op basis van de bewijsmiddelen de overtuiging dient te bekomen (art.338 Sv). Ook dient de inhoud van het bewijsmateriaal naar oordeel van de rechter betrouwbaar te zijn. Er zijn dus wel gevallen denkbaar waarin er voldoende bewijs beschikbaar is tegen verdachte, maar deze toch wordt vrijgesproken omdat de rechter niet overtuigd is.⁴⁰ Omgekeerd dient de rechter die wel overtuigd is, ondanks een gebrek aan voldoende wettig bewijs, de verdachte vrij te spreken van het tenlastegelegde. De wet zwijgt echter bij de vraag wanneer de rechter een feit bewezen mag verklaren. In artikel 338 Sv staat wel vermeld waarop de rechter zijn overtuiging dient te baseren, maar niet wanneer hij zich overtuigd mag achten. Het beginsel 'in dubio pro reo' bepaalt dat er bij twijfel altijd in het voordeel van de verdachte dient te worden beslist.⁴¹

De vrije waarheidsvinding van de rechter wordt door bovengenoemde bewijsminimumregels beperkt. Zo mag de rechter de bewezenverklaring niet baseren op zijn enkele overtuiging. De materiele waarheidsvinding wordt door de beperking van de vrije waarheidsvinding als het ware bevorderd. De functie van de bewijsminimumregels is dus om de waarheidsvinding te waarborgen.⁴²

2.1.5 Schakelbewijs

Zoals al eerder werd vermeld, wordt er van schakelbewijs gesproken wanneer het bewijs van een feit mede wordt aangenomen op grond van een ander soortgelijk feit dat de verdachte heeft begaan. Hoewel de term schakelbewijs geregeld opduikt in rechterlijke uitspraken, wordt het weinig beschreven in de juridische literatuur. De Hoge Raad heeft in een arrest van 1928 voor het eerst een overweging gewijd aan schakelbewijs. In deze zaak was een abortus ten laste gelegd. Het bewijs betrof een aangifte door het slachtoffer en verklaringen van twee andere vrouwen waarin stond dat verdachte ook een abortus bij hen had gepleegd.⁴³ De overweging van de Hoge Raad luidde in deze zaak als volgt: "*dat in het algemeen den rechter niets belet om uit handelingen, door een verdachte verricht vóór of na die, welke zijn tenlastegelegd, bewijs te putten dat de verdachte ook laatstbedoelde heeft gepleegd, en niet is in te zien, waarom het verrichten van soortgelijke handelingen als de tenlastegelegde daarvoor niet in aanmerking zouden mogen komen*".⁴⁴

Uit deze uitspraak blijkt dat het van belang is dat de handelingen soortgelijk dienen te zijn. Echter blijkt niet wanneer deze als soortgelijk beschouwd mogen worden. De Hoge Raad heeft onlangs

⁴⁰ Kronenberg & De Wilde 2018, p.304

⁴¹ Dubelaar 2014/7.6

⁴² J.H Crijns e.a. 2008, p. 270

⁴³ De Wilde 2009, p. 1

⁴⁴ HR 5 november 1928, ECLI:NL:HR:1928:64., NJ 1929, p.333-334

een criterium hiervoor geformuleerd. Daarbij heeft de Hoge Raad overwogen dat er sprake moet zijn van een overeenkomende gang van zaken.⁴⁵

Er is sprake van twee vormen schakelbewijs. De eerste vorm wordt aangeduid als 'echt schakelbewijs' en houdt in dat de rechter een ten laste gelegd feit bewezenverklaard en het bewijs van dat feit als bewijs van een ander feit beschouwd. Bij de tweede vorm is er geen sprake van een bewezenverklaring, maar gebruikt de rechter een specifiek bewijsmiddel, waaruit blijkt dat de verdachte dat feit heeft begaan, voor het bewijs van een ander feit.⁴⁶ Hierna wordt ter verduidelijking een voorbeeld gegeven van beide vormen van schakelbewijs:

De eerste vorm: verdachte werd verdacht van het plegen van een tiental aanrandingen. Zes van de tien aanrandingen werden ondersteund door camerabeelden en werden hierdoor bewezenverklaard. De overige vier aanrandingen werden via het schakelbewijs aangenomen, omdat er sprake was van sterke overeenkomsten met de zes bewezenverklarde zaken.⁴⁷

De tweede vorm: verdachte wordt door twee slachtoffers beschuldigd van seksueel misbruik. De aangiften zijn onafhankelijk van elkaar en bevatten veel overeenkomsten met elkaar. Echter is er geen steunbewijs beschikbaar. Hierdoor worden de aangiften over en weer gebruikt als schakelbewijs.⁴⁸

Het schakelbewijs dient ertoe om een gat in de bewijsconstructie te vullen. Dit gat kan bijvoorbeeld ontstaan doordat er geen direct bewijsmateriaal is voor een onderdeel van de tenlastelegging. Er kan ook aan een situatie worden gedacht waarin het bewijsmateriaal de gehele tenlastelegging dekt, maar niet aan de eisen voldoet in kwalitatieve zin.⁴⁹

2.1.6 Toelaatbaarheid schakelbewijs

Er wordt in artikel 359 lid 3 bepaald dat alleen omstandigheden die redengevend zijn, gebruikt mogen worden voor het bewijs. Met redengevendheid wordt het logische verband tussen het gebezigde bewijsmateriaal en de tenlastelegging bedoeld. Er kunnen drie aspecten daarbij onderscheiden worden. De betekenis van de in de bewezenverklaring genoemde begrippen zijn ten eerste bepalend voor het logische verband. Daarnaast is het bewijsmateriaal en de interpretatie daarvan van belang. Tot slot dient het verband tussen de bewezenverklaring en het bewijsmateriaal duidelijk te zijn. Het wordt lastiger om het verband vast te stellen wanneer het bewijsmateriaal niet direct betrekking heeft op een bepaald onderdeel van de bewezenverklaring, maar de bewezenverklaring indirect ondersteunt.⁵⁰

Redengevendheid dient ook als centrale maatstaf voor het gebruik van beide vormen schakelbewijs.⁵¹ Bij de toelating van schakelbewijs spelen twee elementen een belangrijke rol. Ten

⁴⁵ HR 29 maart 2019 ECLI:NL:HR: 2019:467

⁴⁶ De Wilde 2009, Pg.1

⁴⁷ Rb Amsterdam 10 februari 2022 ECLI:NL:RBAMS: 2022:561

⁴⁸ Hof s'-Hertogenbosch 26 juni 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:2853

⁴⁹ Dreissen 2007, p. 206

⁵⁰ De Wilde 2009, p.

⁵¹ De Wilde 2009, p.3

eerste dient de modus operandi overeen te komen op essentiële punten. Er moet sprake zijn van voldoende overeenkomsten tussen de feitencomplexen.⁵² Daarbij kan niet naar de blote gelijkenis tussen verschillende feitencomplexen worden gekeken. De overeenkomsten moeten echter essentieel zijn. Hiermee wordt bedoeld dat de overeenkomsten een onderscheidend vermogen moeten hebben; de feiten moeten niet alleen op elkaar lijken, maar moeten onderscheiden kunnen worden van andere feiten.⁵³ Hierbij kan naar de interindividuele variatie en de intra-individuele variatie gekeken worden. Bij de interindividuele variatie dient het gedrag tussen verschillende personen voldoende te variëren voor het ontdekken van patronen. Intra-individuele variatie heeft betrekking op het variërend gedrag van een persoon. De interindividuele variatie is van groot belang voor schakelbewijsconstructies.⁵⁴

Ook dient de betrokkenheid van de verdachte duidelijk te zijn bij zowel het bewezenverklaarde feit als bij het soortgelijke feit. Indien er niet aan één van bovenstaande eisen wordt voldaan, kan het eerste feit niet redengevend worden geacht voor de bewezenverklaring van het andere feit.⁵⁵

In de beruchte Amsterdamse medicijnmoordenzaak heeft de Hoge Raad bepaald dat, naast de gelijke modus operandi, ook 'punten van een ander type' een rol kunnen spelen bij de toepassing van schakelbewijs. *Reijntjes heeft daarbij als volgt uitgelaten: "De stelling dat een schakelbewijsconstructie alleen is toegelaten indien sprake is van een sterke overeenkomst in de wijze van uitvoering van de feiten 'waarvan eerst is vastgesteld dat zij zijn begaan', vindt geen steun in het recht."*⁵⁶

Deze zaak heeft betrekking op een verdachte die zich in augustus en november 2013 schuldig heeft gemaakt aan twee levensberovingen. De moorden werden gepleegd door de slachtoffers te injecteren met een dodelijke hoeveelheid van de spierverslapper succinylcholine. Het motief achter de moorden was om de op hen afgesloten levensverzekeringen te innen. Bij de bewezenverklaring van de moorden werd er gebruik gemaakt van schakelbewijs.⁵⁷ Het Hof heeft namelijk voor de bewezenverklaring van de moord op slachtoffer B mede redengevend geacht de betrokkenheid van slachtoffer A op basis van de overeenkomsten van beide zaken.⁵⁸ Deze zaak heeft betrekking op de eerste vorm van het schakelbewijs.

In cassatie werd, namens de verdachte, aangevoerd dat het gebruik van schakelbewijs niet rechtvaardig was, omdat een overeenkomst in delictshandelingen niet duidelijk bleek. Dat de verdachte zich opwierp als vertrouwenspersoon van beide slachtoffers en dat de begunstigde van de levensverzekeringen kort voor de moorden was gewijzigd in de moeder van verdachte, werd gebruikt bij de vergelijking van de feiten. Er werd aangevoerd dat deze overeenkomsten

52 Van der Ent 2016, p.13

53 De Zoete 2014, p.160

54 Van der Ent 2016, p.14

55 Van der Ent 2016, p.15

56 HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455, m.nt. J.M. Reijntjes

57 HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455

60 HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455, m.nt. J.M. Reijntjes

61 HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455

'omstandigheden' betreft die geen betrekking hebben op de *modus operandi*.⁵⁹ Deze redenering werd gebaseerd op een overweging van de Hoge Raad uit 2017 die als volgt luidde: *"Met de door het Hof gebezigde term schakelbewijs pleegt te worden aangeduid een bewijsvoering waarbij voor de bewezenverklaring van een feit mede redengevend wordt geacht de — uit één of meer bewijsmiddelen blijkende — omstandigheid dat de verdachte bij één of meer andere strafbare feiten betrokken was. Daarbij is ten minste vereist dat de wijze waarop de onderscheidene feiten zijn begaan op essentiële punten overeenkomt."*⁶⁰

De Hoge Raad heeft in de zaak in casu overwogen dat het letterlijk vasthouden aan voornoemde formulering van de minimumvoorwaarde, een beperking van de waarderingsvrijheid van de rechter zou opleveren. Volgens de Hoge Raad heeft deze zaak laten zien dat overige overeenkomende punten net zo overtuigend kunnen zijn als punten die betrekking hebben op de *modus operandi*. Daarbij overwoog de Hoge Raad dat hierboven geciteerde overweging zaken betreft waarin vaststaat dat de misdrijven door de verdachte zijn gepleegd en er sprake is van een overeenkomst in *modus operandi*. De *modus operandi* dient in deze zaken overeen te komen op essentiële punten. In andere zaken kunnen essentiële punten van een ander type redengevend zijn bij de vraag of er sprake is van een misdrijf en of de verdachte daarbij betrokken is.⁶¹

2.1.7 Bronnen schakelbewijs

Bij het schakelbewijs gaat het vaak om feiten die uit getuigenverklaringen blijken. Het betreft meestal aangiften van andere slachtoffers. De feiten die als schakelbewijs worden gebruikt hoeven niet per se in dezelfde dagvaarding opgenomen te worden. Zo heeft rechtbank Midden-Nederland als volgt geoordeeld in een zaak waarbij een eerder begaan feit bij schakelbewijs is gebruikt: *"In aanvulling daarop heeft de rechtbank in ogenschouw genomen de omstandigheid dat verdachte eerder veroordeeld is voor een kunstroof, eveneens van een zeer specifiek kunstwerk, uit een in omvang vergelijkbaar museum. Bij die diefstal werd een vergelijkbare modus operandi gebruikt."*⁶²

Getuigenverklaringen die betrekking hebben op strafbare feiten, waarvoor verdachte nooit is vervolgd, kunnen ook als schakelbewijs dienen. Ook feiten waarvan de verdachte vrijgesproken werd, kunnen aangemerkt worden als schakelbewijs. Dit werd door de Hoge Raad bepaald in een arrest uit 1952. In deze zaak overwoog de rechter als volgt: *"dat het den rechter vrijstond, tot het bewijs te doen medewerken een p.-v., relaterende verklaringen nopens door req. Gepleegde feiten, soortgelijk aan de hem tenlastegelegde; dat daaraan ook niet afdoet de omstandigheid dat req. van de eerstbedoelde feiten was vrijgesproken, hoedanige beslissing immers niet inhoudt, dat die feiten niet zijn geschied, doch slechts dat het bewijs daarvan op den voet van art. 338 Sv niet is geleverd"*.⁶³

⁶⁰ HR 12 december 2017 ECLI:NL:HR: 2017:3118

⁶¹ HR 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455, m.nt. J.M. Reijntjes

⁶² Rb 24 september 2021 ECLI:NL: RBMNE: 2021:4584

⁶³ HR 26 februari 1952, ECLI:NL:HR:1952:10, NJ 1952, 675

Met andere woorden: soortgelijke feiten mogen als bewijs worden gebruikt wanneer verdachte als gevolg van een gebrek aan bewijs is vrijgesproken. Dit is echter niet het geval wanneer het duidelijk is dat de verdachte het feit niet heeft begaan en daardoor is vrijgesproken.

2.1.8 Standpunt Europees Hof voor de Rechten van de mens

Zoals we hebben gelezen, is het schakelbewijs een ingewikkelde bewijsconstructie. Vooral omdat deze bewijsconstructie niet uit de wet voortvloeit. Als gevolg hiervan bestaan er in de praktijk nog veel vraagtekens over de correcte toepassing van het schakelbewijs en of het gebruik daarvan wel of niet in strijd is met andere rechten. Zo wordt er in cassatie vaak aangevoerd dat het gebruik van schakelbewijs in strijd is met artikel 6 EVRM. Artikel 6 lid 1 EVRM biedt bescherming van het recht op een eerlijk proces. In de procedure waarbij gesteld wordt dat artikel 6 EVRM is geschonden, kijkt het EHRM naar de "fairness of procedure" en niet naar de toelaatbaarheid van het bewijs.⁶⁴ Er zijn echter wel indicaties dat schakelbewijsconstructies geaccepteerd worden door het EHRM. Zo luidde de overweging van het EHRM in de zaak Scheper als volgt:

*'Bearing in mind that it concerned three nearly identical incidents with a similar modus operandi by the perpetrator and which occurred within a relatively short time span in three different towns, and having regard to all the material used in evidence against the applicant, including his own statements made before the police and the trial courts, the Court holds that the applicant's conviction cannot be said to have been based only or to a decisive extent on the statements given by Ms A., Ms B. and Ms C. to the police.'*⁶⁵

Hoewel de essentie van deze zaak over het ondervragingsrecht ging om artikel 6 EVRM, heeft het EHRM bij zijn beoordeling laten zien dat schakelbewijsconstructies over het algemeen worden geaccepteerd, mits er sprake is van een soortgelijke modus operandi.

Een schending van de onschuldpresumptie wordt pas aangenomen wanneer een uitspraak over de schuld van de verdachte is gedaan, zonder dat die schuld volgens de regels is vastgesteld.

2.1.9 Tussenconclusie

Inmiddels weten we dat bewijsmateriaal afgeleid dient te worden van de door de wet genoemde bewijsmiddelen. Ook weten we dat er sprake moet zijn van voldoende bewijs. Dit is gebaseerd op de bewijsminimumregels. De bewijsminimumregels en de verplichting van steunbewijs die daaruit voortvloeit, laat dat de rechter soms genoodzaakt is om bijzondere bewijsconstructies te hanteren. Eén van deze bewijsconstructies is het zogenaamde schakelbewijs. Bij het schakelbewijs wordt het bewijs van een feit gebruikt voor het bewijzen van een ander feit. Het bewijs van beide feiten wordt samengesmeed tot een bewijsketen. De juistheid van het ten laste gelegde dient, ook in deze gevallen, niet volledig bevestigd te worden door het steunbewijs. Wel dient het steunbewijs steeds redengevend te zijn. De rechter past deze bewijsconstructie slechts toe wanneer hij

⁶⁴ De Zoete 2014, p.154

⁶⁵ EHRM 5 april 2005, ECLI:NL: XX:2005:AT9168

overtuigd is, maar het wettig bewijs daarentegen ontbreekt. Dit indiceert dat de rechterlijke overtuiging een belangrijke rol speelt bij de toepassing van schakelbewijs.

Ondanks dat het schakelbewijs geen wettelijke basis heeft, blijkt dat deze bewijsconstructie wel afgeleid is uit de bepalingen van de wet. Deze constructie wordt namelijk gebruikt om, ondanks een gebrek aan steunbewijs, toch te kunnen voldoen aan het bewijsminima om uiteindelijk tot een bewezenverklaring te komen. Verder blijkt dat deze bewijsconstructie door de rechtsprekende macht en de EHRM goed wordt aanvaard.

Hoofdstuk 3 Resultaten jurisprudentieonderzoek

De wet- en regelgeving met betrekking tot het (schakel)bewijs werd in hoofdstuk 2 uiteengezet in het theoretisch-juridisch gedeelte van dit onderzoek. Vervolgens zijn de deelvragen die gekoppeld zijn aan het praktijkgedeelte van dit onderzoek, in dit hoofdstuk beantwoord middels een jurisprudentieanalyse. Er werd gebruik gemaakt van een jurisprudentieanalyse, omdat dit inzicht geeft in de denkwijze van de rechters bij de toetsing van het schakelbewijs.

Er zijn uitspraken geanalyseerd van verschillende arrondissementen en ressorts in Nederland. Door uitspraken van verschillende rechtbanken en gerechtshoven te gebruiken, wordt een duidelijk beeld gegeven van hoe de rechters in het algemeen denken met betrekking tot schakelbewijs. Met het oog op de omvang van het onderzoek zijn alleen uitspraken geanalyseerd die het meest geschikt zijn voor het verrichten van het onderzoek. De geschiktheid is gebaseerd op de motivering van het schakelbewijs door de rechter. Er wordt in totaal 33 uitspraken geanalyseerd.

De uitspraken zijn onderverdeeld in uitspraken die betrekking hebben op de eerste vorm van het schakelbewijs en uitspraken die betrekking hebben op de tweede vorm van het schakelbewijs. Daarbij gaat het om toewijzingen en afwijzingen van het schakelbewijs. Zoals eerder vermeld, heeft de rechter bij de eerste vorm van schakelbewijs een feit bewezenverklaard en wordt het bewijs daarvan gebruikt voor het bewijs van een ander feit. Bij de tweede vorm van schakelbewijs gebruikt de rechter een specifiek bewijsmiddel waaruit blijkt dat verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan een feit, voor het bewijs van een ander feit.

Met het oog op de overzichtelijkheid, zijn de uitspraken die betrekking hebben op de eerste vorm van schakelbewijs ook verder onderverdeeld in een tweetal delicten, te weten zedendelicten en vermogensdelicten. Het gaat daarbij om 22 uitspraken. De geanalyseerde uitspraken die betrekking hebben op de tweede vorm van schakelbewijs hebben allemaal betrekking op zedendelicten. Daarbij zijn 11 uitspraken geanalyseerd.

De uitspraken werden geanalyseerd op basis van topics. De topics zijn beoordelingsfactoren die door de rechter van belang worden geacht bij de toetsing van het schakelbewijs. De gebruikte topics zijn: modus operandi, plaats, periode, signalement dader, kenmerken slachtoffer en aangifte.

3.1 Eerste variant schakelbewijs-Vermogensdelicten

De resultaten van de jurisprudentieanalyse betreffende de vermogensdelicten worden hieronder behandeld. Het gaat bij deze zaken om één of meerdere bewezenverklaarde feiten die worden gebruikt voor de bewezenverklaring van een ander feit.

3.1.1 Modus Operandi

De modus operandi is de belangrijkste topic en wordt daarom als eerste behandeld. De modus operandi dient gelijk te zijn. Zoals hiervoor vermeld, heeft de Hoge Raad bij de uitspraak van 29 maart 2019 overwogen dat er eerst sprake dient te zijn van een overeenkomende gang van zaken, wil er van een gelijke modus operandi gesproken worden. Deze topic is dus zeer breed. Met het oog op duidelijkheid, wordt deze topic opgesplitst in een aantal subonderdelen. Deze subonderdelen zijn (1) de kenmerkende overeenkomsten en (2) de overeenkomsten van essentiële belang. Deze subonderdelen spelen een rol bij de vastlegging van een gelijke modus operandi. Voornoemde onderscheid komt vaker voor in de rechtspraak. Hierbij een voorbeeld: *“Ter terechtzitting is aan de orde gesteld of er sprake kan zijn van schakelbewijs. De rechtbank is van oordeel dat het bewijsmateriaal ten aanzien van de ten laste gelegde feiten geen op essentiële punten belangrijke overeenkomsten of kenmerkende gelijkenissen vertoont met de andere soortgelijke ten laste gelegde feiten. De door de officier van justitie genoemde verklaringen en omstandigheden zijn niet voldoende kenmerkend om te kunnen spreken van een gelijke modus operandi.”*⁶⁶ Voorts is uit het jurisprudentieonderzoek gebleken dat de patroon die verdachte vertoont een onderdeel van de kenmerkende overeenkomsten is. Zo heeft de rechter als volgt overwogen: *“...Met andere woorden: uit het complex van de gedragingen moet een patroon volgen dat vanwege specifieke elementen (tevens) een samenstellend deel kan vormen van de bewijsconstructie die betrekking heeft op de afzonderlijke feiten.”*⁶⁷ De subonderdelen worden hieronder uiteengezet.

Voldoende kenmerkend

Deze sub topic heeft betrekking op een modus operandi die voldoende onderscheidend is om de overige feiten aan te nemen. Bij zaak 14⁶⁸ heeft de rechter het gebruik van schakelbewijs afgewezen, omdat de werkwijze van de verdachte niet kenmerkend genoeg was. Het trappen van een deur en het gooien van een parasolvoet tegen een glas tijdens een inbraak, is volgens de rechter een vrij algemene modus operandi, waardoor de schakelbewijsconstructie niet werd aangenomen. In zaak 7⁶⁹ is een voorbeeld te vinden van een modus operandi die kenmerkend genoeg was om de overige tenlastegelegde feiten aan te nemen. In deze zaak waren de werkwijzen vrijwel hetzelfde. Dezelfde teksten werden gebruikt bij de babbeltruc en de benadeelden werden op dezelfde wijze benaderd. Ook werd er op dezelfde manier gevraagd om geld over te boeken op onbekende bankrekeningen, waarna deze bedragen snel werden opgenomen.

Volgens de rechtspraak dient er sprake te zijn van dusdanig unieke kenmerken dat daaruit afgeleid kan worden dat de feiten door één dader zijn gepleegd. Er hoeft echter geen sprake te zijn van een identieke en zich telkens herhalende modus operandi. Dit wordt bevestigd in zaak 11⁷⁰. Verder blijkt dat de kenmerkende overeenkomsten van belang moeten zijn, wil er sprake zijn van een

⁶⁶ Rb Midden-Nederland 10 oktober 2019 ECLI:NL: RBMNE: 2019:4693 r.o. 4.3

⁶⁷ Rb Midden-Nederland 24 november 2021 ECLI:NL: RBMNE: 2021:5740

⁶⁸ Rb Den Haag 2 december 2020 ECLI:NL: RBDHA: 2020:12277

⁶⁹ Rb Rotterdam 25 februari 2022 ECLI:NL: RBROT: 2022:1392

⁷⁰ Rb Gelderland 3 november 2017 ECLI:NL: RBGEL: 2017:5653

gelijke modus operandi. De rechtbank heeft immers in zaak 15⁷¹ als volgt overwogen: *“Uit de aangiften blijkt dat verdachte ten overstaan van verschillende aangevers melding heeft gemaakt van het feit dat zij contacten had in en kennis had van de autorace-wereld. Naar het oordeel van de rechtbank vormt die herhaaldelijke verwijzing naar de autorace-wereld echter niet telkens een dragend element in de verhalen waarmee verdachte, volgens de aangiften, aangevers heeft bewogen tot afgifte van de diverse geldbedragen. De verwijzing naar de autorace-wereld is onvoldoende om te kunnen spreken van dusdanig specifieke en kenmerkende gelijkenissen in de handelwijze van verdachte dat sprake is van eenzelfde modus operandi.”*

Patroon van verdachte

De patroon die door verdachte wordt vertoond kan ook een rol spelen bij de vastlegging van een soortgelijke modus operandi. Met patroon worden de handelingen die de verdachte verricht, bedoeld. Deze handelingen vinden plaats in een specifieke volgorde. Een voorbeeld hiervan is te vinden in zaak 4⁷². In zaak 4 is te zien dat de patroon die verdachte vertoont tijdens de voorfase en vluchtfase ook van belang kan zijn bij het specificeren van de modus operandi. In deze zaak werd er bij de inbraken gebruik gemaakt van een veelvoorkomende inbraakmethode, namelijk de Bulgaarse methode. Deze methode is opzichzelfstaand niet voldoende kenmerkend om te spreken van een gelijke modus operandi. Echter was er ook sprake van kenmerkende handelingen tijdens de voorfase en vluchtfase. De rechter heeft daarbij als volgt overwogen: *“Zo is telkens het slot van de voordeur getrokken en is een deel van het slot aan de buitenzijde van de voordeur teruggeplaatst, mogelijk om naar de buitenwereld toe geen argwaan te wekken. Ook is bij de feiten, waarin het niet bij een poging is gebleven, steeds de bovenverdieping onderzocht.”*⁷³ In deze zaak werd de gelijke modus operandi dus gebaseerd op de patroon van verdachte tijdens de voor- en vluchtfase.

Essentiële punten

Een gelijke modus operandi wordt niet alleen gebaseerd op de uniekheid van de gebeurtenissen. Bij sommige zaken wordt er alleen gekeken of de werkwijze van verdachte essentiële overeenkomsten vertoont met de zaken waarbij het bewijsminimum wordt gehaald. Het gaat bij deze zaken om feiten die steeds terugkomen. In zaak 1⁷⁴ is hier een voorbeeld van te zien. In deze zaak was er sprake van belangrijke overeenkomsten op essentiële punten. De rechter heeft daarbij als volgt overwogen: *“De rechtbank is daarmee van oordeel dat het bewijsmateriaal van de feiten 1 en 2 op deze essentiële punten belangrijke overeenkomsten vertoont met de genoemde bewijsmiddelen in het dossier met betrekking tot feit 3. De rechtbank acht feit 3 daarom eveneens wettig en overtuigend bewezen.”*⁷⁵

⁷¹ Rb Oost-Brabant 11 juni 2018 ECLI:NL: RBOBR: 2019:3137

⁷² Rb Limburg 23 januari 2018 ECLI:NL: RBLIM: 2018:820

⁷³ Rb Limburg 23 januari 2018 ECLI:NL: RBLIM: 2018:820, r.o. 3.3

⁷⁴ Rb Zeeland-West Brabant 15 oktober 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:4996

⁷⁵ Rb Zeeland-West Brabant 15 oktober 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:4996, r.o. 4.3.2

Een tweede voorbeeld is te vinden in zaak 8⁷⁶. In deze zaak heeft de rechter als volgt overwogen: *"De rechtbank is van oordeel dat die werkwijze op essentiële punten overeenkomt met de werkwijze in de zaken waar het bewijsminimum niet wordt behaald wanneer die zaken als op zichzelf staand zouden moeten worden beoordeeld. Daarmee levert die werkwijze het steunbewijs op dat leidt tot de conclusie dat het niet anders kan zijn dan dat ook die feiten door verdachte en zijn medeverdachten zijn gepleegd."*⁷⁷ Bij deze zaak werd de schakelbewijsconstructie geaccepteerd enkel op basis van de essentiële overeenkomsten van *modus operandi*. De overige topics zijn daarbij buiten beeld gebleven.

3.1.2 Signalement dader

Deze topic heeft betrekking op de kenmerken van de dader en heeft een ondersteunende functie. In zaak 1⁷⁸ werd er rekening gehouden met het feit dat de verdachte sterke overeenkomsten vertoonde qua uiterlijk en kleding als de verdachte bij de feiten waar het bewijsminimum werd gehaald. Naast het uiterlijk en de kleding, kunnen ook andere onderscheidende kenmerken een rol spelen bij deze topic. Zo werd er in zaak 3⁷⁹ vastgesteld dat de verdachte in alle zaken op een fiets met ossenkopstuur reed. In geen enkele zaak werd het schakelbewijs enkel op basis van deze topic aangenomen.

3.1.3 Plaats delict

Deze topic heeft betrekking op de omgeving waarin de feiten zijn gepleegd en wordt slechts aangenomen in samenhang met de overige topics. Het viel op dat deze topic slechts een paar keer terug is gekomen in de verrichte jurisprudentieanalyse. Dit indiceert dat deze topic ook van onderschikt belang is, in vergelijking met de overige topics. Deze topic bevat twee onderdelen, namelijk: het gebied waarin de feiten zijn gepleegd en de afstand tussen de locaties. Een voorbeeld hiervan is te vinden in zaak 5⁸⁰.

De geografische ligging dient niet altijd gespecificeerd te worden of dicht bij elkaar te zijn. In zaak 4⁸¹ werd bijvoorbeeld alleen genoemd dat de incidenten in Regio Zuid hebben plaatsgevonden. Het schakelbewijs werd in geen enkele zaak slechts op basis van deze topic aangenomen.

3.1.4 Periode

Deze topic ziet enerzijds op het tijdbestek waarin de feiten zijn gepleegd en anderzijds op de periode waarin de feiten zijn gepleegd. Met periode wordt er bijvoorbeeld het deel van de dag, de

⁷⁶ Rb Rotterdam 4 november 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:8753

⁷⁷ Rb Rotterdam 4 november 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:8753, r.o. 6

⁷⁸ Rb Zeeland West-Brabant 15 oktober 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:4996

⁷⁹ Rb Noord-Holland 18 januari 2019 ECLI:NL: RBNHO: 2019:1009

⁸⁰ Rb Midden-Nederland 24 november 2021 ECLI:NL: RBMNE: 2021:5740

⁸¹ Rb Limburg 23 januari 2018 ECLI:NL: RBLIM: 2018:820

periode van het jaar of een bepaalde dag of maand bedoeld. Uit de analyse is gebleken, dat deze topic niet doorslaggevend is bij de toewijzing of afwijzing van het schakelbewijs. Het speelt slechts een ondersteunende rol.

In zaak 4⁸² zijn alle feiten in een bepaalde periode van het jaar gepleegd, namelijk in de zomer. In zaak 3⁸³, waar inbraken met wegneming van bankpassen ten laste gelegd werd, heeft de rechter bij zijn overweging rekening gehouden met het korte tijdsbestek tussen de inbraken en het pinnen.

Opmerkelijk aan deze topic is dat slechts een indicatie van het tijdsbestek of periode van de gebeurtenis voldoende is.

3.1.5 Type slachtoffer

Bij deze topic worden de onderscheidende kenmerken van de slachtoffers aan de orde gesteld. In de analyse is deze topic meerdere keren teruggekomen. De onderscheidende kenmerken die voorkwamen zijn: leeftijd en slachtoffers met bijzondere kenmerken.

In twee van de onderzochte zaken, waren alle slachtoffers hoogbejaard. Deze zaken zijn namelijk zaak 11⁸⁴ en zaak 2⁸⁵. In beide zaken ging het om zogenaamde babbeltrucs.

Bij deze topic is het niet vereist dat deze kenmerken alleen betrekking hebben op het slachtoffer. Zo hadden de onderscheidende kenmerken in zaak 5⁸⁶ betrekking op de woningen van de slachtoffers. De rechter heeft als volgt overwogen: *"Opvallend is verder dat alle woningen zijn voorzien van voordeuren met een zogeheten oplegslot. Dit type slot is vanaf de buitenzijde te openen is – mits het niet met het zogenoemde 'nachtslot' is afgesloten – door gebruik te maken van een omgebogen ijzerdraad en te 'hengelen' naar de trekhaak van het slot."*⁸⁷

Deze topic houdt enigszins verband met de gelijke modus operandi, aangezien het richten op een bepaalde type slachtoffers ook onderdeel kan zijn van een bepaalde werkwijze.

3.2 Eerste variant schakelbewijs-Zeden

De resultaten van de jurisprudentieanalyse, met betrekking tot de zedendelicten, worden hieronder uiteengezet. Bij deze zaken gaat het om één of meerdere bewezenverklaarde feiten die worden gebruikt voor het bewijs van een ander feit.

3.2.1 Modus operandi

⁸² Rb Limburg 23 januari 2018 ECLI:NL: RBLIM: 2018:820

⁸³ Rb Noord-Holland 18 januari 2019 ECLI:NL: RBNHO: 2019:1009

⁸⁴ Rb Gelderland 3 november 2017 ECLI:NL: RBGEL: 2017:5653

⁸⁵ Rb Midden-Nederland 1 februari 2022 ECLI:NL: RBMNE: 2022:293

⁸⁶ Rb Midden-Nederland 24 november 2021 ECLI:NL: RBMNE: 2021:5740

⁸⁷ Rb Midden-Nederland 24 november 2021 ECLI:NL: RBMNE: 2021:5740

Deze topic is van groot belang voor de toetsing van het schakelbewijs. De gelijke modus operandi kan ook bij deze vorm van het schakelbewijs door de essentiële punten of de voldoende kenmerkende overeenkomsten worden gevormd. Hierna volgt een uiteenzetting van deze punten. In tegenstelling tot de vermogensdelicten, wordt de gelijke modus operandi bij de zedendelicten, niet gebaseerd op de patroon van verdachte, volgens de geanalyseerde uitspraken.

Essentiële punten

In zaak 6⁸⁸ werd er overwogen dat er sprake was van een werkwijze die min of meer gelijk is. Dat hier de term 'min of meer' wordt gebruikt, geeft indicaties dat er geen sprake was van exacte gelijkenissen. Er was echter wel sprake van essentiële overeenkomsten.

Ook in zaak 9⁸⁹ heeft de rechter de essentiële overeenkomsten in aanmerking genomen. In deze zaak vonden de gebeurtenissen plaats nadat verdachte een persoonlijk gesprek met benadeelden had gevoerd, in een specifieke ruimte, rond dezelfde tijd en is verdachte klaargekomen op de buik van beide benadeelden. Bij deze zaak heeft de rechter als volgt overwogen: *"Het hof is van oordeel dat de feitelijke gang van zaken ten aanzien van feit 2 op essentiële punten belangrijke overeenkomsten vertoont met de feitelijke gang van zaken bij het voorval met [slachtoffer 1]. Daarbij heeft het hof in aanmerking genomen dat de modus operandi in beide gevallen vrijwel identiek is."*⁹⁰

Voldoende kenmerkend

De uniekheid van de handelingen kan hier ook van belang zijn voor de vastlegging van een gelijke modus operandi. In zaak 10⁹¹ wordt er bijvoorbeeld gesproken van een herkenbare en specifieke modus operandi. De handelingen van verdachte moeten dusdanig specifiek zijn dat het duidelijk is dat de feiten door één verdachte zijn verricht.

3.2.2 Signalement dader

Het signalement van de dader kan ook van belang zijn bij de toepassing van het schakelbewijs. Het dient namelijk als ondersteuning van de soortgelijke modus operandi. Wel is het vereist dat het signalement niet te algemeen is. Het signalement dient als het ware voldoende onderscheidend te zijn. Dit hebben wij in zaak 21⁹² gezien. Opmerking verdient dat het niet van doorslaggevend belang is als de signalementen niet exact overeenkomen op alle on onderdelen. Er dient enkel sprake te zijn van overeenkomsten in de belangrijke kenmerken. Onder belangrijke kenmerken kan er aan lengte, postuur, leeftijd, huidskleur etc. worden gedacht. Een voorbeeld hiervan is te vinden in zaak 6⁹³. In deze zaak heeft de rechter als volgt overwogen: *"In dit verband wijst de rechtbank op het signalement dat steeds door aangeefsters wordt gegeven en op belangrijke kenmerken overeenkomt. Opvallend hierbij zijn de steeds terugkerende kenmerken dat het een lange, smalle,*

⁸⁸ Rb Zeeland West-Brabant ECLI:NL: RBZWB: 2020:2543

⁸⁹ Hof 's-Hertogenbosch 8 augustus 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:3504

⁹⁰ Hof 's-Hertogenbosch 8 augustus 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:3504, r.o. 7

⁹¹ Rb Overijssel 1 april 2019 ECLI:NL: RBOVE: 2019:1055

⁹² Rb Rotterdam 10 februari 2022 ECLI:NL: RBAMS: 2022:561

⁹³ Rb Zeeland West-Brabant 17 juni 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:2543

tengere/dunne, jonge jongen betreft met een smal gezicht en met een blanke, hele lichte huid. Dat de signaleringen niet op alle onderdelen exact overeenkomen, is naar het oordeel van de rechtbank niet van doorslaggevende betekenis. Daarnaast reed dader op een fiets en daarna op een scooter.”⁹⁴

Het signalement van dader hoeft niet alleen betrekking te hebben op de dader zelf, maar kan ook betrekking hebben op voorwerpen die verdachte bij zich heeft. Zo werd er in zaak 6⁹⁵ rekening gehouden met het feit dat verdachte eerst op een fiets en daarna op een scooter reed. Deze topic vervult slechts een ondersteunende rol. De toewijzing of afwijzing van het schakelbewijs wordt niet enkel hierop gebaseerd.

3.2.3 Plaats

De pleegplaats van de delicten speelt ook een ondersteunende rol. In zaak 6⁹⁶ heeft de rechter het feit dat alle incidenten enkel in een bepaalde buurt hebben plaatsgevonden, op de dagen dat verdachte een route door die buurt moest afleggen, van belang gesteld. Daaruit kan afgeleid worden dat er niet alleen wordt gekeken naar de pleegplaats, maar ook naar de waarschijnlijkheid dat verdachte zich in die omgeving zou begeven.

3.2.4 Periode

Deze topic heeft betrekking op de periode en het tijdsbestek waarin de feiten zijn gepleegd. Er kan hierbij worden verwezen naar een bepaalde dag, dagdeel, periode van het jaar of maand. In zaak 9⁹⁷ hebben de incidenten zich voortgedaan in het weekend tijdens de nachtdienst, na 01:00 in de nacht. In deze zaak was het bijvoorbeeld voldoende om te vermelden dat de gebeurtenissen tijdens de nachtdienst na 01:00u hebben plaatsgevonden. Echter zijn de specifieke tijdstippen verder uit beeld gebleven. Deze topic is niet van doorslaggevende betekenis.

3.2.5 Type slachtoffer

Er is gebleken dat deze topic niet alleen betrekking heeft op de onderscheidende kenmerken van het slachtoffer, maar ook op de relaties die het slachtoffer heeft ten opzichte van de verdachte. Een voorbeeld hiervan is te vinden in zaak 16⁹⁸. Daarbij waren de slachtoffers jonge meisjes die aan de zorg van de verdachte waren toevertrouwd. Deze topic dient slechts als ondersteuning.

3.2.6 Doen van aangifte

⁹⁴ Rb Zeeland West-Brabant 17 juni 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:2543, r.o. 4.3

⁹⁵ Rb Zeeland West-Brabant 17 juni 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:2543

⁹⁶ Rb Zeeland West-Brabant 17 juni 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:2543

⁹⁷ Hof 's- Hertogenbosch 8 augustus 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:3504

⁹⁸ Rb Rotterdam 15 maart 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:2372

In zaken waar er met meerdere feiten wordt geschakeld, kan het van belang geacht worden dat de aangevers onafhankelijk van elkaar melding en aangifte doen. De rechtbank heeft bijvoorbeeld in zaak 22⁹⁹ het volgende overwogen: *“De rechtbank overweegt daarbij dat het hoogst onwaarschijnlijk te achten is dat een andere persoon met eenzelfde signalement, in dezelfde (korte) tijdsperiode, binnen een geografisch beperkt fysiek gebied de feiten waarvan aangeefsters onafhankelijk van elkaar melding hebben gemaakt, heeft begaan.”*¹⁰⁰ Deze topic vervult een ondersteunende rol.

3.2.7 Tussenconclusie

De topics die betrekking hebben op de eerste vorm schakelbewijs zijn nu behandeld. Uit de analyse kan afgeleid worden dat een gelijke modus operandi de belangrijkste topic is. De vastlegging van de soortgelijke modus operandi kan gebaseerd worden op een aantal sub topics. Deze sub topics zijn: essentiële punten en kenmerkende overeenkomsten en het patroon van de dader.

Opmerkelijk aan de gelijke modus operandi, is dat het al dan niet voldoen aan deze topic doorslaggevend kan zijn voor de toepassing of afwijzing van de schakelbewijsconstructies. Dit is de enige topic waar er in principe geen rekening gehouden dient te worden met de overige topics.

De overige topics dienen slechts als ondersteuning en dienen in samenhang met elkaar gezien te worden. Deze topics zijn vooral van belang bij de zaken waarin de gelijke modus operandi betrekking heeft op essentiële overeenkomende punten. Deze topics worden in die zaken vooral gebruikt om de feiten verder te onderscheiden.

Narecht Advocaten heeft de grootste slagingskans bij het aanvechten van de eerste vorm van het schakelbewijs door twijfel te creëren betreffende de modus operandi. In geen enkele zaak werd de toepassing of afwijzing van het schakelbewijs enkel gebaseerd op de overige topics. Voorts komen deze topics niet in elke zaak voor.

3.3 Tweede variant schakelbewijs

Uit het onderzoek is gebleken dat de tweede vorm van schakelbewijs vooral voorkomt bij zedendelicten. Bij deze delicten is er meestal alleen sprake van een verklaring van aangever, wat doorgaans onvoldoende is om tot een bewezenverklaring te komen. In het geval dat er meerdere slachtoffers zijn, kan de schakelbewijsconstructie gebruikt worden om de verklaringen van aangevers elkaar over en weer te laten ondersteunen. De topics komen overeen met de topics uit deelvraag 3, wel worden ze iets anders opgevat. De topics worden hieronder uiteengelegd.

3.3.1 Doen van aangifte

⁹⁹ Rb Rotterdam 16 oktober 2020 ECLI:NL: RBROT: 2020:9354

¹⁰⁰ Rb Rotterdam 16 oktober 2020 ECLI:NL: RBROT: 2020:9354, r.o. 4.1.3

Voor de toepassing van de tweede vorm van het schakelbewijs worden er bepaalde eisen aan het doen van aangifte vastgebonden. Dit wordt bevestigd in zaak 28¹⁰¹. In deze zaak werd het van belang geacht dat aangevers op eigen initiatief en onafhankelijk van elkaar de politie hebben benaderd. Ook dient het duidelijk te zijn dat aangevers hun verklaringen niet op elkaar hebben afgestemd of met elkaar over het gebeurde hebben gesproken.

Daarnaast is het van groot belang dat de verklaringen bij de politie worden gedaan. In zaak 25¹⁰² waren de verklaringen afkomstig uit een onderzoeksrapport. Deze werden dus niet als schakelbewijs gebruikt omdat er geen verklaring bij de politie werd afgelegd.

Deze eisen vloeien voort uit het feit dat een geringe mate van steunbewijs in combinatie met de verklaringen van het slachtoffer, voldoende wettig bewijs kan opleveren bij zedenzaken.¹⁰³ Deze topic is van doorslaggevend belang voor de toepassing van schakelbewijs.

3.3.2 Modus operandi

Een soortgelijke modus operandi is ook bij deze vorm van het schakelbewijs van belang, net als bij de eerste vorm van het schakelbewijs. De rechter heeft in zaak 32¹⁰⁴ bijvoorbeeld als volgt overwogen: *"Volgens vaste jurisprudentie mogen aangiften van andere slachtoffers in zedenzaken slechts dan als schakelbewijs worden gebruikt indien sprake is van een modus operandi die in overwegende mate in de verschillende gevallen overeenkomt."*¹⁰⁵ De gelijke modus operandi wordt gebaseerd op de essentiële overeenkomende punten of punten die voldoende kenmerkend zijn.

Essentiële punten

Onder essentiële punten kan er bijvoorbeeld worden gedacht aan de overeenkomstige beschrijvingen van de handelingen van verdachte, de wijze waarop deze zijn begaan en de omstandigheden waaronder deze zijn gepleegd. Dit volgt uit zaak 23.¹⁰⁶ Dit wordt ook bevestigd in zaak 28¹⁰⁷. In deze zaak werd er als volgt overwogen: *"Voor wat betreft de modus operandi wijst het hof daarbij specifiek op de reeds hiervoor weergegeven en door aangevers geschetste gang van zaken ten aanzien van de betreffende feiten, waaronder begrepen de context waarbinnen zij zich hebben toegedragen, de omstandigheden waarmee zij zijn omgeven en het desbetreffende handelen van de verdachte."*¹⁰⁸

Voldoende kenmerkend

De voldoende kenmerkende punten kunnen ook van belang zijn bij het aannemen van een gelijke modus operandi, volgens zaak 25¹⁰⁹. In deze zaak waren de overeenkomsten onvoldoende

¹⁰¹Hof 's-Hertogenbosch 26 juni 2027 ECLI:NL: GHSHE: 2017:2853

¹⁰² Rb Zeeland West Brabant 6 september 2021 ECLI:NL: RBZWB: 2021:4458

¹⁰³ Rb Rotterdam 16 oktober 2020 ECLI:NL: RBROT: 2020:9354

¹⁰⁴ Rb Noord-Nederland 9 december 2021 ECLI:NL: RBNNE: 2021:5179

¹⁰⁵ Rb Noord-Nederland 9 december 2021 ECLI:NL: RBNNE: 2021:5179, r.o. beoordeling van het bewijs

¹⁰⁶ Rb Rotterdam 3 juni 2017 ECLI:NL: RBROT: 2017:5068

¹⁰⁷ Hof s'-Hertogenbosch 17 augustus 2018 ECLI:NL: GHSHE: 2018:3430

¹⁰⁸ Hof s'-Hertogenbosch 17 augustus 2018 ECLI:NL: GHSHE: 2018:3430

¹⁰⁹ Rb Zeeland West-Brabant 24 december 2019 ECLI:NL: RBZWB: 2019:5915

kenmerkend of gedetailleerd, aldus de rechter. Daardoor kon een gelijke modus operandi niet vastgelegd worden. Deze topic is van groot belang voor de toepassing van schakelbewijs.

3.3.3 Plaats

Uit de analyse is gebleken dat deze topic de modus operandi versterkt. Zo houdt de pleegplaats van de gebeurtenissen ook enigszins verband met de werkwijze van verdachte. Een voorbeeld hiervan is te vinden in zaak 29¹¹⁰. In deze zaak vonden de gebeurtenissen allemaal plaats in de auto tijdens het geven van rijlessen. Dit is ook gelijk de werkwijze van verdachte.

3.3.4 Periode

Naast het tijdbestek en de data waarin de feiten zijn gepleegd, ziet deze topic ook op een bepaalde periode in het leven van aangevers. Zo werd er in zaak 31¹¹¹ rekening gehouden met het feit dat het misbruik bij alle slachtoffers rond het begin van hun tienerjaren heeft plaatsgevonden. Deze topic dient slechts als ondersteuning.

3.3.5 Type slachtoffer

Deze topic speelt een ondersteunende rol bij de modus operandi. Door de overeenkomstige kenmerken van de slachtoffers aan te kaarten, kan er een patroon in de werkwijze van verdachte aan het licht gebracht worden.

In zaak 29¹¹² waren alle slachtoffers bijvoorbeeld minderjarig. De kenmerken kunnen ook betrekking hebben op de soort relatie die de verdachte heeft met het slachtoffer. In voornoemde zaak ging het bijvoorbeeld om de leerlingen van verdachte. Deze topic is niet van doorslaggevend belang bij de toetsing van het schakelbewijs.

3.3.6 Tussenconclusie

De laatste deelvraag die gekoppeld is aan het praktijkonderzoek is zojuist behandeld. Deze deelvraag had betrekking op de tweede vorm van het schakelbewijs. Uit de jurisprudentieanalyse is gebleken dat er voornamelijk naar vijf beoordelingsgronden wordt gekeken. Er wordt namelijk gekeken naar de omstandigheden rond het doen van aangifte, de modus operandi, de pleegplaats van de delicten, de periode waarin de delicten zich hebben afgespeeld en het type slachtoffer. Uit de jurisprudentieanalyse kan worden geconcludeerd, dat de modus operandi en het doen van aangifte de belangrijkste beoordelingsgronden zijn. De overige topics dienen slechts als ondersteuning van de modus operandi.

¹¹⁰ Rb Oost-Brabant 30 juni 2020 ECLI:NL: RBOBR: 2020:3251

¹¹¹ Rb Rotterdam 7 augustus 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:6443

¹¹² Rb Oost-Brabant 30 juni 2020 ECLI:NL: RBOBR: 2020:3251

Narecht Advocaten heeft de grootste slagingskans bij het aanvechten van de tweede vorm van het schakelbewijs door twijfel te creëren omtrent de omstandigheden rond het doen van aangifte en de modus operandi. Dit omdat de aangiften niet voor het schakelbewijs wordt gebruikt indien er twijfel bestaat over de betrouwbaarheid daarvan. Ook wordt de gelijke modus operandi uit de aangiften afgeleid, aangezien er geen sprake is van ander bewijs. Daarnaast spelen de overige topics slechts een ondersteunende rol.

Hoofdstuk 4 Conclusies

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de centrale vraag van het onderzoeksrapport. De centrale vraag luidt als volgt: Welk advies kan, volgens wetanalyse, literatuuronderzoek en jurisprudentieonderzoek, aan opdrachtgever worden gegeven betreffende de feiten en omstandigheden die voor de rechter doorslaggevend zijn bij de toepassing van de schakelbewijsconstructie?

4.1 Conclusie theoretisch-juridisch onderzoek

Het strafrechtelijk bewijs heeft betrekking op de vaststelling van resultaten van het onderzoek ter terechtzitting betreffende de vraag of het tenlastegelegde door verdachte is begaan. Het bewijs waaruit blijkt dat verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, wordt slechts door de rechter aangenomen indien dit uit de wettige bewijsmiddelen voortvloeit. De verdachte dient vrijgesproken te worden indien er sprake is van een gebrek aan door de wet erkende bewijsmiddelen. Dit bewijsstelsel wordt aangeduid als een negatief-wettelijk bewijsstelsel. Naast een opsomming van wettelijke bewijsmiddelen, kent de wet ook bewijsminimumregels bij de beantwoording van de bewijsvraag. De bewijsminimumregels hebben betrekking op de minimale hoeveelheid bewijsmateriaal die beschikbaar moet zijn voor de veroordeling van verdachte. Op grond van de hoofdregel, dient er sprake te zijn van minimaal twee bewijsmiddelen. Dit wordt expliciet vermeld in artikel 341 lid 4 en artikel 342 lid 2 Sv.

Waar er gebruik wordt gemaakt van bewijsmiddelen van andere soortgelijke feiten om een ten laste gelegde feit te bewijzen, wordt er gesproken van schakelbewijs. Indien twee soortgelijke delicten worden ten laste gelegd, die op dezelfde manier zijn begaan, kan het bewijs van feit 1 gebruikt worden als bewijsmiddel voor feit 2. Er wordt van deze constructie gebruik gemaakt wanneer er niet aan de bewijsminimumregels wordt voldaan. Het schakelbewijs ziet namelijk op het dichten van een gat in de bewijsconstructie. Het schakelbewijs bestaat uit twee vormen. Bij de eerste vorm wordt een bewezenverklaard feit gebruikt voor het bewijs van een ander feit. Bij de tweede vorm wordt een specifiek bewijsmiddel gebruikt om de strafbare feiten te bewijzen.

Uit het literatuuronderzoek is gebleken dat er wel behoedzaam omgegaan dient te worden met schakelbewijsconstructies. De reden hiervoor is dat de redengevende kracht van het schakelbewijs niet groot is. Het is echter onduidelijk welke deel van de bewezenverklaring precies wordt ondersteund door het geschakeld bewijs.

Voor de toelaatbaarheid van het schakelbewijs dient de redengevendheid als centrale maatstaf. Daarbij dient de modus operandi op essentiële punten overeen te komen. Met essentiële punten worden de overeenkomsten tussen de feitencomplexen bedoeld. Daar komt nog bij dat de overeenkomsten essentieel moeten zijn. Bij de beoordeling van de overeenkomsten dient er naar de intra-individuele variatie gekeken te worden. Deze variatie heeft betrekking op het variërend gedrag van een persoon. Daarnaast dient het duidelijk te zijn dat verdachte bij de afzonderlijke feiten was betrokken.

Naast een gelijksoortige modus operandi kunnen ook “punten van een ander type” redengevend zijn bij de vraag of er verdachte bij een strafbaar feit was betrokken. Met “punten van een ander type” wordt de periode, plaats, kenmerken dader en type slachtoffer bedoeld.

4.2 Conclusie resultaten jurisprudentieonderzoek

De conclusies met betrekking tot het praktijkonderzoek worden hieronder uiteengezet.

4.2.1 Eerste vorm van het schakelbewijs -vermogensdelicten-

Uit literatuuronderzoek is gebleken dat het schakelbewijs op grond van een gelijksoortige modus operandi wordt toegewezen. Dit wordt ook door het jurisprudentieonderzoek bevestigd.

Bij de vermogensdelicten kan de gelijke modus operandi opgesplitst worden in sub onderdelen. Deze onderdelen zijn namelijk: kenmerkende overeenkomsten en patroon en essentiële punten. Er hoeft slechts aan één van de voornoemde onderdelen voldaan te worden voor de vastlegging van een gelijke modus operandi.

Bij de kenmerkende overeenkomsten dienen de overeenkomsten zodanig uniek te zijn dat er daaruit afgeleid kan worden dat de feiten door een dader zijn gepleegd. Echter is het niet vereist dat de feiten identiek of telkens herhalend zijn. De patroon van verdachte valt ook hieronder. De patroon heeft betrekking op de regelmatige structuur in de handelingen van verdachte. Het tweede subonderdeel heeft betrekking de essentiële overeenkomende punten. Met essentiële punten wordt er gerefereerd naar de werkwijze van verdachte die op essentiële punten overeenkomt met de werkwijze in de zaken waar het bewijsminimum wel wordt gehaald.

Naast de modus operandi kan er rekening gehouden worden met “punten van een ander type”. Uit het onderzoek is gebleken dat deze overeenkomsten van ondergeschikt belang zijn. Er kan ten eerste rekening gehouden worden met het signalement dader. Deze beoordelingsfactor heeft betrekking op de kenmerken van de dader. Daarnaast kan de plaats delict een rol spelen. Bij deze topic wordt er naar de geografische ligging gekeken. Het wordt niet geëist dat de geografische ligging gespecificeerd wordt. Slechts een indicatie daarvan is voldoende. Voorts kan de periode een rol spelen bij de aanneming van het schakelbewijs. De periode ziet op het tijdbestek waarin de feiten zijn gepleegd en op de periode waarin de feiten zijn gepleegd. Slechts een indicatie van de periode wordt voldoende geacht. Als laatste kan het type slachtoffer van belang zijn. Bij deze beoordelingsfactor spelen de onderscheidende kenmerken van slachtoffer een ondersteunende rol. Deze beoordelingsfactor houdt enigszins verband met de gelijke modus operandi, omdat het richten op een bepaalde soort slachtoffer onderdeel van een specifieke werkwijze kan uitmaken.

Bij de toepassing van het schakelbewijs bij een zaak betreffende een vermogensdelict (1^e variant) wordt er dus rekening gehouden met de gelijke modus operandi en de overeenkomsten van een ander type.

4.2.2 Eerste vorm van het schakelbewijs -zedendelicten-

Bij de zedendelicten speelt een gelijke modus operandi ook een belangrijke rol. Bij de zedendelicten wordt de modus operandi ook opgesplitst in twee onderdelen, te weten: kenmerkende overeenkomsten en essentiële punten. De patroon van verdachte kwam in geen van de onderzochte zaken voor bij deze vorm van het schakelbewijs.

De essentiële punten hebben betrekking op de werkwijze van verdachte die min of meer overeenkomt met de werkwijze van verdachte bij het feit waar het bewijsminimum wordt gehaald. Bij de kenmerkende overeenkomsten gaat het om de uniekheid van de handelingen van verdachte. Verder spelen de 'punten van een ander type' ook een rol, hoewel deze ondergeschikt zijn. Deze overeenkomsten komen overeen met de 'punten van een ander type' bij de vermogensdelicten. Ook worden ze op dezelfde manier uitgelegd.

Bij de zaken die betrekking hebben op de eerste vorm van het schakelbewijs én een zedendelict, wordt dus ook rekening gehouden met de gelijke modus operandi en de overeenkomsten van een ander type.

Slagingskans eerste vorm schakelbewijs

Bij de eerste vorm van het schakelbewijs kan Narecht Advocaten de meeste winst pakken door twijfel te creëren betreffende de overeenkomsten van de modus operandi.

4.2.3 Tweede schakelbewijs zedendelicten

Uit het jurisprudentieonderzoek is gebleken dat een gelijke modus operandi van groot belang is bij de tweede vorm van het schakelbewijs. Deze vorm schakelbewijs heeft meestal betrekking op zedendelicten. In deze zaken wordt het bewijsminimum in geen enkele zaak zelfstandig gehaald.

In de meeste zaken die in de jurisprudentieanalyse zijn onderzocht, was de gelijke modus operandi gebaseerd op de essentiële overeenkomende punten. Onder essentiële overeenkomende punten wordt de beschrijving van de handelingen, de wijze waarop deze zijn begaan en de omstandigheden waaronder deze zijn gepleegd, verstaan. Daarnaast werd de gelijke modus operandi ook gebaseerd op de kenmerkende gelijkenissen. De kenmerkende gelijkenissen verwijst naar de uniekheid van de handelingen.

Daarnaast is het doen van aangifte een belangrijke beoordelingsfactor. Hoewel de aangiften overeenkomsten dienen te vertonen, is het van belang dat aangevers op eigen initiatief en onafhankelijk van elkaar aangifte hebben gedaan. Verder moet er geen twijfel bestaan dat de aangevers hun verklaringen op elkaar hebben afgestemd.

Voorts spelen de zogenaamde 'punten van een ander type' een ondersteunende rol. Deze punten hebben betrekking op de periode, de plaats delict en het type slachtoffer. De periode waarin de feiten zijn gepleegd kan meegenomen worden in de beslissing van de rechter. De periode heeft bijvoorbeeld betrekking op een bepaalde dag, een bepaalde deel van het jaar of een bepaalde

periode in het leven van slachtoffer. Verder kan de plaats delict een rol spelen. Er wordt daarbij rekening gehouden met de omgeving waarin de feiten hebben afgespeeld. Tot slot kan ook het type slachtoffer van belang zijn. Bij deze beoordelingsfactor wordt er gekeken naar de onderscheidende kenmerken van de slachtoffers. Deze punten dienen als ondersteuning van de modus operandi.

Slagingskans tweede vorm schakelbewijs

Bij de toepassing van de tweede vorm van het schakelbewijs zijn dus de overeenkomende modus operandi en het doen van aangifte van groot belang. Narecht Advocaten kan de meeste winst pakken door het creëren van twijfel omtrent de omstandigheden rond het doen van aangifte en de modus operandi. Dit omdat de aangiften niet voor het schakelbewijs worden gebruikt indien er over de betrouwbaarheid wordt getwijfeld. Ook wordt de vergelijkbare modus operandi uit de aangiften afgeleid, aangezien er geen sprake is van ander bewijs. Daarnaast spelen de overige topics slechts een ondersteunende rol.

4.2.4 Algehele Conclusie:

In het licht van de bewijsminimumregels, heeft het schakelbewijs als een tweede bewijsgrond gediend bij de geanalyseerde zaken. Dit is ook het geval wanneer er slechts één bewijsmiddel voorhanden was. Er is bij de geanalyseerde zaken voldaan aan de eisen van redengevendheid, die als centrale maatstaf voor het gebruik van schakelbewijs functioneert. In alle zaken waarbij het schakelbewijs werd aangenomen, was er namelijk sprake van een gelijke modus operandi. Daarnaast was de betrokkenheid van verdachte bij alle feiten duidelijk. De rechter heeft de betrokkenheid van verdachte ook mede redengevend geacht op basis van de overige overeenkomsten, hoewel deze ondergeschikt aan de gelijke modus operandi zijn.

Hoofdstuk 5 Aanbevelingen

De belangrijkste conclusies van het theoretisch-juridisch gedeelte en praktijkonderzoek zijn in hoofdstuk 4 behandeld. In dit hoofdstuk komen de aanbevelingen voor de opdrachtgever aan bod.

5.1 Eerste Variant Schakelbewijs

Er is in het vorige hoofdstuk geconcludeerd dat de rechter een overeenkomende modus operandi van belang acht bij de toepassing van schakelbewijs in zaken betreffende de eerste vorm van schakelbewijs. De overeenkomende modus operandi is namelijk de enige factor van doorslaggevende betekenis voor de toepassing van het schakelbewijs. De gelijke modus operandi kan betrekking hebben op kenmerkende overeenkomsten, de patroon van verdachte en essentiële punten

Indien een cliënt zich tot het kantoor wendt met een zaak betreffende schakelbewijs, wordt het aanbevolen om de verschillen in modus operandi aan te kaarten. Opdrachtgever dient als het ware te stellen dat de verschillen dusdanig groot zijn dat er niet van dezelfde dader gesproken kan worden. Indien de verschillen niet duidelijk zichtbaar zijn, dient er een beroep gedaan te worden op de algemeenheid van de modus operandi. Opdrachtgever wordt daarbij aanbevolen om de patroon van verdachte te doorbreken en de zogenaamde kenmerkende en essentiële punten te generaliseren. Dit kan door bijvoorbeeld soortgelijke zaken met een soortgelijke modus operandi op te zoeken in de databanken. Aan de hand daarvan kan er beargumenteerd worden dat de modus operandi vaker voorkomt waardoor en niet met zekerheid gesteld kan worden dat het om dezelfde dader gaat.

Ter versterking van het argument kunnen ook de verschillen bij de ondergeschikte beoordelingsfactoren in kaart gebracht worden. Deze beoordelingsfactoren zijn: signalement dader, plaats delict, periode en kenmerken slachtoffer. Indien er geen sprake is van merkwaardige verschillen, moet de focus op de algemeenheid van deze feiten gelegd worden. De grootste tegenslag bij het generaliseren van deze feiten wordt verwacht bij de factoren "signalement dader" en "plaats delict". Ten eerste omdat er is gebleken dat de kenmerken van de dader geen exacte gelijkenissen dient te vertonen, voor de aanneming daarvan. Ten tweede omdat de plaats delict heel feitelijk is.

Er wordt daarbij aanbevolen om de geregistreerde statistieken van criminaliteit van desbetreffende omgeving te raadplegen. Daarbij dient er specifiek naar het delict in casu gekeken te worden. Vanuit die invalshoek kan er beargumenteerd worden dat het delict in casu vaker voorkomt in die omgeving waardoor er niet met zekerheid gesteld kan worden dat verdachte het feit in casu heeft begaan. Met betrekking tot het signalement dader dient er beargumenteerd te worden dat de kenmerken onvoldoende onderscheidend zijn. Ook kan er bijvoorbeeld een beroep worden gedaan op de subjectiviteit van de verklaringen van aangeefsters op dat vlak. Bijvoorbeeld: De ene kan iemand als lang beschrijven, terwijl de ander diezelfde persoon zou beschrijven als iemand van gemiddelde lengte.

5.1.1 Tweede Variant schakelbewijs

De tweede variant schakelbewijs heeft vooral betrekking op zedendelicten. Zoals eerder vermeld steunen de zedendelicten die betrekking hebben op de tweede vorm van het schakelbewijs, vaak enkel op de aangiften van twee of meer aangevers.

De gelijke modus operandi speelt ook hier een belangrijke rol bij de toepassing van schakelbewijs. Wanneer er sprake is van overeenkomende essentiële punten of kenmerkende punten wordt het schakelbewijs sneller aanvaard. De opdrachtgever kan hierdoor eveneens baat hebben bij het benadrukken van de verschillen van de modus operandi of bij het generaliseren van deze feiten. Hiermee wordt twijfel gezaaid over de betrokkenheid van de dader in de zaak in casu.

Er wordt hierbij aanbevolen om de essentiële inconsistenties in de verklaringen aan te kaarten. De verklaringen van de slachtoffers moeten daarbij kritisch bestudeerd worden. Ook het feit dat verklaringen weinig details bevatten kan aangekaart worden, indien van toepassing.

Verder wordt er geadviseerd om een beroep te doen op de betrouwbaarheid van de aangiftes van de aangevers. Uit de analyse is gebleken dat de aangiften van aangevers onafhankelijk van elkaar gedaan dienen te worden. De aangiften moeten betrouwbaar zijn. Dit betekent dat de verklaringen ook niet op elkaar afgestemd mogen zijn.

Er wordt hierdoor geadviseerd om ten eerste twijfel te zaaien over de betrouwbaarheid van de gedane verklaringen. Een voorbeeld hiervan: "Aangevers zijn ook niet voldoende in staat gebleken om het vermeende misbruik te relateren aan tijd, leeftijd of specifieke omstandigheden of gebeurtenissen. Ook dat tast de betrouwbaarheid van de afgelegde verklaringen in ernstige mate aan."¹¹³ In deze zaak heeft de raadsman de bekwaamheid van slachtoffer om een betrouwbare verklaring af te leggen in twijfel getrokken. Deze tactiek zou bijvoorbeeld ook gebruikt kunnen worden door Narecht Advocaten.

Daarnaast kan er naar de vorm waarin de aangiften zijn gedaan gekeken worden. Dit speelt namelijk ook een rol bij de betrouwbaarheid van de aangiften. Aangiften die niet tegenover de politie zijn gedaan, kunnen niet gebruikt worden voor de toepassing van schakelbewijs.

Als laatste redmiddel kan de afhankelijkheid van de aangiften aangekaart worden. Een tip hierbij: Er kan naar veelvoorkomende, identieke zinnen en details in de verklaringen van aangevers gekeken worden. Het is inmiddels wel bekend dat er bij bepaalde gebeurtenissen sprake kan zijn van overeenkomende punten. Echter, wanneer de verklaringen van slachtoffers identiek zijn, kan deze in twijfel worden getrokken. Dit, omdat iedereen gebeurtenissen op een andere manier herinnert. Bepaalde details valt het ene slachtoffer op, terwijl dit niet het geval hoeft te zijn bij de ander. Het is dus onmogelijk dat de verklaringen identiek aan elkaar zijn.¹¹⁴ Deze tactiek is heel

¹¹³ Hof s'-Hertogenbosch 26 juni 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:2853

¹¹⁴ Identical Witness Evidence Too much of A coincidence, www.ashmansolicitors.com, (laatst geraadpleegd: 6 juni 2022)

specifiek en dient slechts toegepast te worden wanneer het aankaarten van de verschillen of generaliseren van de feiten vergeefs zijn.

De verschillen in de overige beoordelingspunten kunnen ook aangekaart worden. De beoordelingsfactoren zijn: plaats delict, periode, signalement dader en kenmerken slachtoffer. Voornoemde factoren moeten in samenhang gezien worden. Indien de verschillen niet duidelijk zijn, dient er beargumenteerd te worden dat het algemene factoren betreft, waardoor het niet duidelijk is of de verdachte er wel of niet bij betrokken was.

Opmerking achteraf

Er werd eerder vermeld dat er momenteel een zaak loopt bij Narecht Advocaten betreffende het schakelbewijs. Deze zaak heeft betrekking op de tweede vorm schakelbewijs en betreft een vermogensdelict. Echter is het tijdens het verrichten van het jurisprudentieonderzoek niet gelukt om zaken te vinden die betrekking hebben op de tweede vorm van schakelbewijs én een vermogensdelict. Echter, gezien het feit dat dezelfde topics van belang waren bij de vermogensdelicten en zedendelicten bij de eerste vorm van het schakelbewijs, kan er ook bij de tweede vorm schakelbewijs ervanuit gegaan worden dat dezelfde topics van belang zijn bij zowel de zedendelicten als de vermogensdelicten. Dezelfde tactiek dient daarbij ook toegepast te worden.

Literatuurlijst

Boeken

- **Nijboer 2011**
J.F. Nijboer, *Strafrechtelijk Bewijsrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2011.
- **Kronenberg & De Wilde 2018**
M.J. Kronenberg & B. de Wilde, *Grondtrekken van het Nederlandse Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018.
- **Kelk 2013**
C. Kelk, *Studieboek Materieel Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2013.
- **Ter Haar & Meijer 2018**
R. ter Haar & G.H. Meijer, *Elementair Formeel Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2020 (online in Kluwer Navigator).
- **Crijns, Van der Meij & Ten Voorde e.a. 2008**
J.H. Crijns, P.P.J. Van der Meij & J.M. Ten Voorde e.a., *De waarde van waarheid: Opstellen over waarheid en waarheidsvinding in het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2008.
- **Stijnen 2011**
R. Stijnen, *Rechtsbescherming tegen bestraffing strafrecht en bestuursrecht*, Wolters Kluwer, 2011 (online in Kluwer Navigator).

Vaktijdschriften

- **De Wilde, DD 2009**
De Wilde, 'Schakelconstructies in bewijsmotiveringen', *DD 2009*, Afl. 42.
- **Zoete, Vriend, Dolman & Sjerps, ER 2014**
R.W.J. Meester, J. Zoete, K. Vriend, M. Dolman, M. Sjerps, *Het gebruik van schakelbewijs; juridische en kanstheoretische gezichtspunten*, *ER 2014*.
- **Van Gelder, TPWS 2018**
N. Van Gelder, *Een steeds helder wordende bewijsminimumregel?* *TPWS 2018*, Afl. 63 (online in Kluwer Navigator).

- **Nijboer, *NJB* 1989**

J.F. Nijboer, Nieuwe ontwikkelingen met betrekking tot het strafrechtelijk bewijsrecht, *NJB* 1989, p.598-602.

Onderzoeksrapporten

- **Dubelaar 2014**

M.J. Dubelaar, Betrouwbaar getuigenbewijs, (doctoraalscriptie), Deventer: Kluwer 2014(online in Kluwer Navigator).

- **Wijmans 2015**

J. Wijmans, Bewijsminimumregels als waarborgen voor de waarheidsvinding (master scriptie Universiteit van Amsterdam), 2015.

- **Dreissen 2007**

W. H. B. Dreissen, Bewijsmotivering in strafzaken, (doctoraalscriptie), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers,2007.

- **Van der Ent 2016**

L. Van der Ent, Schakelen met de feitenrechter (master scriptie Universiteit van Amsterdam), 2016.

Noot

- **Reijntjes 2019**

J.M. Reijntjes, Gebruik schakelbewijs bij dubbele moord, 1 oktober 2019.

Online bronnen

- Ashmans Solicitors, Identical witness evidence too much of a coincidence, www.Ashmanssolicitors.com , (laatst geraadpleegd 6 juni 2022).

Wet- en regelgeving

- Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens (EVRM)
- Wetboek van Strafvordering

Jurisprudentie

- Europees Hof voor de Rechten van de mens

- Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 5 april 2005, ECLI:NL: XX:2005:AT9168

- **Hoge Raad**

- Hoge Raad 12 december 2017 ECLI:NL:HR: 2017:3118
- Hoge Raad 14 maart 2006 ECLI:NL:HR:2006:AU5496 5
- Hoge Raad 5 november 1928 ECLI:NL:HR: 1928:64, NJ 1929
- Hoge Raad 29 maart 2019 ECLI:NL:HR: 2019:467
- Hoge Raad 1 oktober 2019, ECLI:NL:HR:2019:1455

- **Gerechtshof**

- Gerechtshof 's-Gravenhage 18 juni 2004 ECLI:NL: GHSGR:2004: AP2846
- Gerechtshof Amsterdam 13 juli 2006 ECLI:NL: GHAMS:2006: AY3864
- Gerechtshof Arnhem 14 april 2010 ECLI:NL: GHARN:2010:BM0876
- Gerechtshof 's-Gravenhage 24 maart 2003 ECLI:NL: RBSGR:2003:AF6172
- Gerechtshof 's-Hertogenbosch 8 augustus 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:3504
- Gerechtshof 's-Hertogenbosch 26 juni 2017 ECLI:NL: GHSHE: 2017:2853
- Gerechtshof 's-Hertogenbosch 17 augustus 2018 ECLI:NL: GHSHE: 2018:3430

- **Rechtbank**

- Rechtbank Amsterdam 10 februari 2022 ECLI:NL: RBAMS: 2022:561
- Rechtbank Zeeland-West Brabant 15 oktober 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:4996
- Rechtbank Midden-Nederland 1 februari 2022 ECLI:NL: RBMNE: 2022:293
- Rechtbank Noord-Holland 18 januari 2019 ECLI:NL: RBNHO: 2019:1009
- Rechtbank Limburg 23 januari 2018 ECLI:NL: RBLIM: 2018:820
- Rechtbank Midden-Nederland 24 november 2021 ECLI:NL: RBMNE: 2021:5740
- Rechtbank Zeeland-West Brabant 17 juni 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:2543
- Rechtbank Rotterdam 25 februari 2022 ECLI:NL: RBROT: 2022:1392
- Rechtbank Rotterdam 4 november 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:8753
- Rechtbank Overijssel 1 april 2019 ECLI NL: RBOVE: 2019:1055
- Rechtbank Gelderland 3 november 2017 ECLI:NL: RBGEL: 2017:5653
- Rechtbank Den Haag 19 juli 2017 ECLI:NL: RBDHA: 2017:8369
- Rechtbank Noord-Nederland 28 februari 2020 ECLI:NL: RBNNE: 2020:4659
- Rechtbank Amsterdam 24 januari 2019 ECLI:NL: RBAMS: 2019:1517
- Rechtbank Oost-Brabant 11 juni 2019 ECLI:NL: RBOBR: 2019:3137
- Rechtbank Rotterdam 15 maart 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:2372
- Rechtbank Midden-Nederland 10 oktober 2019 ECLI:NL: RBMNE: 2019:4693
- Rechtbank Amsterdam 10 mei 2019 ECLI:NL: RBAMS: 2019:3989
- Rechtbank Rotterdam 5 april 2017 ECLI:NL: RBROT: 2017:2768

- Rechtbank Den Haag 2 december 2020 ECLI:NL: RBDHA: 2020:12277
- Rechtbank Rotterdam 10 februari 2022 ECLI:NL: RBAMS: 2022:561
- Rechtbank Rotterdam 16 oktober 2020 ECLI:NL: RBROT: 2020:9354
- Rechtbank Rotterdam 3 juni 2017 ECLI:NL: RBROT: 2017:5068
- Rechtbank Zeeland-West Brabant 6 september 2021 ECLI:NL: RBZWB: 2021:4458
- Rechtbank Zeeland-West Brabant 24 december 2019 ECLI:NL: RBZWB: 2019:5915
- Rechtbank Zeeland-West Brabant 14 oktober 2020 ECLI:NL: RBZWB: 2020:4973
- Rechtbank Oost-Brabant 30 juni 2022 ECLI:NL: RBOBR: 2020:3251
- Rechtbank Amsterdam 13 februari 2019 ECLI:NL: GHAMS: 2019:1141
- Rechtbank Rotterdam 7 augustus 2019 ECLI:NL: RBROT: 2019:6443
- Rechtbank Noord-Nederland 9 december 2021 ECLI:NL: RBNNE: 2021:5179
- Rechtbank Gelderland 1 augustus 2019 ECLI:NL: RBGEL: 2019: 3482